

Danforth auct

Ca. 5127

GRÓF DESSEWFFY AURÉL

ÖSSZES MŰVEL.

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE, ÉLETRAJZZAL ÉS JEGYZETEKSEL KISÉRTE

FERENCZY JÓZSEF.

BUDAPEST,
MÉHNER VILMOS KIADÁSA.
1887.

Bolttí ára 4 frt.

Ca 5127

GRÓF DESSEWFFY AURÉL

ÖSSZES MŰVEI.

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE, ÉLETRAJZZAL ÉS JEGYZETEKSEL KISÉRTÉ

FERENCZY JÓZSEF.

BUDAPEST,
MÉHNER VILMOS KIADÁSA.

1887.

ELŐSZÓ.

A századunk első felében lefolyt politikai mozgalmak egyik legkimagaslóbb alakjának, gróf Dessewffy Aurélnak, írott és fennmaradt művei első teljes kiadásban jelennek meg együjteményben. Politikai vezércikkeit még maga gyűjtötte össze — de nem eljlesen — és X. Y. Z-könyv cím alatt báró Eötvös Józsefnek ajánlva kiadta 1841-ben. Halála után nemsokára, 1843-ban öcsse, Emil, adott ki egy kötetet, hátrahagyott eredeti magyar munkáiból és országgyűlési beszédeiből. Ugyanekkor barátai egy két kötetes gyűjteményt tettek közzé: Aus den Papieren des Grafen Aurel Dessewffy címen. De mindezen gyűjtemény töredékes volt, szétszórtan levő munkálatai nem gyűjtettek össze, érdekes levelezése munkáinak német gyűjteményében nagyon megcsönkítva közöltetett, ifjúkori dolgozatai pedig teljesen mellőztettek.

E jelenlegi kiadás minden meglevő művét felöletti. Összeállításukra felhasználám a családi levéltárt, melyet mai közéletünk ismert nevű és tevékeny munkása, a nagybátyja emléke iránt kiváló kegyeletet tanusító gróf Dessewffy Aurél úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani; átkutattam továbbá a korabeli hazai magyar és német hírlapirodalmat, sőt az Augsburger Allgemeine Zeitungot is, mint a mely a magyar viszonyokkal akkor legtöbbet foglalkozott.

A különféle irányú dolgozatokat csoportosítva időrendbe foglaltam, a nem magyar nyelvűeket lefordítottam s a kötet végére egy pár felvilágosító jegyzetet csatoltam. Meg kell említenem, hogy több dolgozata, melyekről önéletrajzi jegyzeteiben megemlékezik, elveszett, egy pár napi érdekű hírlapi cikkét pedig szándékosan magam mellőztem pl. a Gemeinnützige Blätter 1828-iki évfolyama 50-ik számában a lóversenyekről írt sportcikket.

E gyűjtemény teljes világításba helyezi a kitűnő államférfiú és publicista életének és munkásságának képét, a művek mind tartalmi becsüknél, mind előadási formájuknál fogva megérdemlik, hogy gyűjteménybe foglalva megőrizték és fentartsák egy nagyra hivatott de korán elhunyt lángész emlékét.

Budapest, 1886. július hó 15.

Ferenczy József.

Gróf Dessewffy Aurél életrajza.

Századunk egyik legnagyobb államférfia, gróf Széchenyi István, az általa tervezett Magyar Pantheonban legelőször gróf Dessewffy Aurél számára kért helyet. A magyar politikai hirlap-irodalom megalapítója, a kitűnő tollú publicista, a mindenkit magával ragadó szónok s egy időben az egész nemzet vezetője, Kossuth Lajos, könnyezve állt meg legnagyobb ellenfelének, gróf Dessewffy Aurélnak ravatalánál s meghatottan kiáltott fel: „menyi ész, akarat, tettvágy, mily lángoló érzelem, mennyi remények s mi fényes jövőd voltak e névhez csatolva.“ — Atyja pedig, gróf Dessewffy József, szintén törekvő író és államférfiú, Kazinczynak legbensőbb barátja, látva fiának első gyermeksege idején mutatkozó elmebeli fejletlenségét, csaknem kétségbeesve mondta: „kénytelen leszek valami grádicson letaszítani, hogy agyrendszere mozgásba induljon.“ Ily ellentétes ítéletek jelölik a férfiú életének két végpontját, a ki nyilvános és magán szereplésénél fogva egyike közéletünk legérdekesebb alakjainak.

Mint nehézfejű gyermek tűnik fel a családban, azonban alig néhány év múlva feltűnő nagy előmenetelt tesz tanulmányaiban, mint 10 éves gyermek már bámulatra ragadja környezetét. Mint tehetséges ifjú magára vonja a kormánykörök figyelmét, férfi kora kezdetén országgyűlési pártvezér lesz, erős csatákat vív legnagyobb államférfiainkkal, helyét erősen megállja a szószeken úgy, mint a sajtóban, sőt elsőrangú publicistává s a legkitűnőbb rögtönző szónokká lesz. Mindenki elragadtatással beszél fényes jövőjéről, a kormányzat legfőbb tisztségére jelölik ki, ő maga is cancellárságra vágy. Megtanul egy sereg európai művelt nyelvet, beszél és ír magyarul, németül, olaszul, francziául és angolul; Tacitus legnehezebb helyeit már mint gyermek a legnagyobb könnyűséggel fordítja, Homérosból meg könyv nélkül mond el nagyobb részleteket. Emellett könnyelmű magán életet folytat, szerelmi kalandokat hajhász, adósságokat csinál, kiveszi részét bőven az élet legkülönbélebb, legváltozatosabb szórakozásaiból és

élvezeteiből, ifjúkorában mint szenvedélyes és szakértő sportsman tűnik fel barátai körében, majd a szalonokat ragadja el szellemes társalgásával, hódol a női bájaknak és hódításokat tesz körükben, párbajt vív értők mint lovagias udvarló; — és alig van ága a közéletnek, mely iránt keblében érdeklődést, olykor lelkesedést ne érezne. Buzgólkodik a nemzeti színház és a dunai lánczvidék építése ügyében, ír nevelésügyi értekezéseket, részt vesz az 1838-iki budapesti árvíz mentési munkálataiban, eljár a tudós társaság üléseire, tagja a színházi bizottságnak, szerepet visz a megyegyűlésen, politikai lapot szerkeszt, hivatalt is visel a helytartó tanácsnál — s a legkiterjedtebb levelezést folytatja barátaival, ismerőseivel.

Élete folytonos tevékenységgel, örökös testi és lelki izgatottsággal tölti pályát, mely pihenést nem ismert soha. Mint vakító fényű üstökös vonult át közéletünk egén, fénye nem melegített de szemkápráztatóan tündökölt, s hamar letűnt, mint az üstökösök rendszerint.

Beszédei, iratai magukon viselik a nagy elme ismertető jeleit, magán életének akárhány mozzanata is különbözik a köznapiság vonásaitól. Nagy ész, lángelme párosult benne vasakarattal, csak testi ereje volt gyengébb, hogysé kiterjedt munkaköre terheit elbirhatta volna. Ifjúkora delén húnyt el nagy fájdalomra minden hozzátartozóinak, barátainak és ismerőseinek, — veszteségére a hazának. Köz pályája emlékezetre méltó tetteit feljegyzí a történelem, írói munkássága emlékét őrizni fogják művei.

I.

Gróf Dessewffy Aurél születése, házi körülményei, neveltetése, iskolai pályája, irodalmi kísérletei. Az 1825-iki országgyűlésen részt vesz, a joggyakorlatot Budapesten végzi.

Gróf Dessewffy Aurél született 1808. július 27-én. Zemplén vármegyében Nagy-Mihálytt anyai nagybátyjának, gróf Sztáray Albertnek, birtokán. Születése csaknem életébe került anyjának, gróf Sztáray Eleonórának, ki azonban felépülvén betegségéből, nagy öröm váltotta fel a családban az anya állapota miatt keletkezett aggodalmakat. Önéletrajzi jegyzeteiben maga írja Aurél, hogy sokszor hallotta atyjától mondogatni: soha elevenebb örömet nem érzett, mint az ő születésekor. Az anya még fel sem gyógyult,

már az újszülött okozott aggodalmakat. Nem tudtak számára egészséges dajkát szerezni. „Kevésbe múlt, hogy éhhel nem haltam“ — írta később önmaga. Utóbb újabb családi örömek álltak be, midőn öccse, Marczell s négy évvel később, midőn Emil született. Négy gyermek: egy leány s három fiú, képezte a szülők örömét, kiknek nevelését tekintették legszentebb feladatuknak.

Az anya finom érzésű és nagy műveltségű nő volt. Ő teljesítette az első nevelés főgondját, ő játszadozott gyermekeivel, ő oktatta őket a franczia és olasz nyelvre, ő irányozta a házi nevelő teendőit és feladatát. A classicus műveltségű apa, gróf Dessewffy József szintén kiváló gondot fordított a nevelés ügyére. A mint gyermekkorában maga magyaros nevelésben részesült, gyermekeit ő is hasonlóban részeltette. Kezdetben a gyermekek csak magyarul beszéltek, s Eperjesen és Alsó-Olyson tartózkodásuk alatt a cselédségtől egy pár tót szót tanultak el, később azután különös gonddal taníttatták őket a szülők idegen nyelvekre is.

Aurél, első gyermeksege idején igen csendes, jó fiú volt, de oly korlátolt elmetehetséget mutatott, hogy atyja tökéletes ostobának hitte. Korán, már hét éves korában kapott nevelőt, egy „középszerű műveltségű, de növendékeit szívből szerető lutheranus deákot, Józsa Zsigmondot, kit főleg azért vett az apa a házhoz, hogy gyermekeit a görög nyelvre oktassa, mert erre kívánta az egész nevelést fektetni. „A régi classica literaturát tartottam mindenkor az elmekifejlődés legjobb alapjának — írja Kulcsár Istvánhoz 1821. május 12-én — mert az képzi legsarkalatosabban mind a szívet, mind az elmét; ezek összehangzása nélkül pedig minden kimivelődés csupa félszesség. De hozzá kell ehhez járulni a matematika methodusnak is, hogy a felemelkedésre kész elme, a megfogások élessége és pontossága által mérsékeltebb és a kicsapongásoktól megőriztessék. Mind a két utat kívánja a mostani és még inkább a nemsokára következő köz felvergődése. A tiszta erkölcs, a bátor, egyenes és egyszersmind szelid szívűség, a rossz példák elkerülése vagy megvetése, a jót, igazat, a nagyot, a szépet szíves állhatatossággal átölelő erős lélek.... fődolog a nevelés céljában.“ Józsa Zsigmond azonban csak nehezen haladhatott a vezetésére bízott két idősebb fiúval, különösen Auréllal, ki feltűnően gyenge eredményt tanusított.

A szülők buzgón osztottak a házi nevelő nehéz feladatában, s lassankint kedvező változást tapasztaltak. Aurél, mintha esze

egyszerre felnyílt volna, hirtelen meglepő tehetségnek adta jeleit, mi a gyermekeinek élő szülők örömét rendkívül fokozta. „Engemet — írja Dessewffy 1816-ban Döbrenteihez — az Úristen egy leánynyal és három fiúval áldott meg. A leányom neve Virginia. Adja az Isten, hogy ne járjon úgy mint Appius vagy Pál Virginiája. A leány szőke és fekete szemű. Most 9 esztendő, láng az esze, és a szive nem víz, reménylem, hogy sok gondot fog nékem szerezni. A legidősb 8 esztendő fiamból, Auréliusból, okos embert reménylek, az is szőke. A közbelsőből, Marcellusból, a ki most a 7-ik esztendőre jár, s lángelméjű, keveset szóló és inkább cselekvő mint gondolkozó ember fog válni, ez barna szög és felette friss. A legkisebbik, Emilius, most még csak negyedfű, ez a legérzékenyebb gyermekem, olyan szép mint Coreggio Amorja, a mikor az ideget felhúzza. Még most semmit sem tudnak úgy fiaim, mint futkozni, szökdécselni, mászni, azon leszek, hogy jární is tanuljanak; csupán magyarul beszélnek és lassan-lassan görögül kezdenek tanulni, mert nem akarnám, hogy úgy járnának, mint apjok, a ki most tanul görögül egy fél esztendő óta, s csak nagy bajjal kezd egyenesen Homérosból és Xenophonból némelyeket lefordíthatni. De nem folytathatja, a mint akarná, ezen tanulását az aranyér és feje szédelgései miatt.“

Egy alkalommal Aurél felnőttek társaságában egy görög összetett szót hallott, melynek nem tudta értelmét, hosszas elmélkedés után végre mégis megfejtette, s midőn atyját megkérdezné, hogy helyesen okoskodott-e, atyja örömmel üdvözölte reményt ébresztő gondolkodó tehetségének ez okoskodásban nyilvánuló első jelét. Ezután a gyermek rohamosan haladt tanulmányaiban. Nagy előmenetelt tett a görögben olyannyira, hogy tíz éves korában az Ilias első könyvét képes volt fejből elmondani, egyes kifejezéseket pedig a legszabatosabb magyarázattal kísért. Szépen haladt a franczia nyelvben is, a németet pedig, melyet később oly kitűnően tudott használni, saját erejéből tanulta meg, kezdve német színlapok olvasásán. Atyja, kinek Horatius volt kedvencze, a latin költőket iparkodott vele megkedveltetni s Aurél ebben is szép eredményt ért el.

Igen jó hatást gyakoroltak lelki fejlődésére az atya házában összejövő társaságok az akkori országgyűlés és közélet kitűnő férfiból, kikkel Dessewffy József jó összeköttetésben élt. Aurél rendszerint jelen volt a társaságokban, hallotta a közállapotok felől hangoztatott legkülönbébb nézeteket, ítéleteket, tanúja volt

a vitatkozásoknak, eszmecseréknek, mik nem repülhettek el rá nézve nyomtalanul. Gondolkodó ereje erősült, látköre tágult s kezdett felébredni lelkében az ismeretek, a tudomány utáni vágy. Ekkor már olvasott ugyan, maga mondja, hogy nagy gyönyörűsége telt Báró De Manx dévajságain, de a miket atyja társalgó termében élő szóval elmondani, emlegetni hallott nemzetünk régi és közelmúlt történetéből s a fennálló viszonyokról, ilyenekre nem talált olvasmányaiban. Kissé különös, hogy a kezdetben lelkileg oly hátramaradt gyermek 10—12 éves korában figyelemmel tudja kísérni felnőtt emberek, komoly férfiak, írók, tudósok, politikusok társalgását, eszmecseréit, s az ilyenek érdekelték.

Atyja örömet vitte magával gyűlésekre, ünnepélyekre, nagyobb társaságokba, miket az ifjú mind jobban megkedvelt. 13 éves volt midőn atyjával S.-A.-Újhelybe ment báró Malonyay János főispáni beiktatása ünnepélyére. Szemere István alispánnál nagyobb társaság volt együtt s annak egyik tagja examinálni kezdé a fiút az atya kérelmére. „Conjugálni — írja egy ismeretlen levéltöredék, melyet az akadémia kézirtárában találtam — conjugálni az ifjú grófnak épen oly könnyű volt, mint declinálni, moveálni, comparálni Homerosnak némely helyeit könyv nélkül elmondá s magyarázá Szulyovszky Menyhért látván, hogy a görögben igen sokra ment, így szóla: a ki görögül tud, nem lehet, hogy deákul is ne tudjon. Olvasta a kis gróf valaha Tacitust? — Nem olvastam felele ő. — De mégis próbálja meg, megértené-e ezt? azonban előre mondom, a hely szövevényes, s erre elmondá neki, — és Aurél nemcsak teljesen kifejtette, de okát is adta, miért teszi a szó itt azt. — Mire mindenki elbámult De ily atya, ily anya gyermeke hogyan lehetne más, mint a milyennek ezt a nagyreményű ifjat láttuk. Hízkelkedés és csalódás nélkül írom ezt: én szebb készülletű, szebb magaviseletű ifjat nemcsak soha nem láttam, de nem is képzelhetek.“ Ez adat hitelességét önéletrajzi jegyzetei is megerősítik, hol megjegyzi, hogy e nap emlékezetére Kazinczy Ferencztől Vergilius Georgicón-ját Delille fordításával kapta ajándékba egy szép kis példányban. „Ez időtől — írja — folytak viszonyaim Kazinczyval, a ki igen szeretett és szokása szerint sok dicséret által rontott.“

Kazinczy Ferencz bizalmas baráti viszonyban állt Aurél atyjával, Dessewffy Józseffel. Baráti levelezések a kor legtanulmányosabb forrását képezik. Kazinczy korának legnagyobb epistolographja volt, összeköttetésben és levelezésben állt majdnem minden

korabeli jelentékeny íróval és költővel. Lelkes örömmel fogott tollat, hogy üdvözölje, valahányszor valamely új tehetséget látott az irodalomban feltűnni, buzdította, ösztönözte kitartásra, állandó munkásságra. A legszerényebb törekvés jelét elhalmozta dicsőítéseivel, csaknem hízelgésig menő magasztalással emelt ki minden jóakaró igyekezetet. Példátlan az a leereszkedő nyájaskodás, melylyel az irodalom minden ifjú, kezdő, tehetséges munkása iránt viseltetett. A hatvanötéves férfiú meleghangú baráti levelezést kezd az alig tizenhat éves ifjú Dessewffy Auréllal, a tartózkodó szerénység egy nemével küldi meg neki Sallustius fordítása bevezetését s kéri, hogy mondja el róla észrevételeit. Dessewffy szerény ildomossággal felel az ősz tudós levelére s ezzel megindul közöttük az éveken át tartó levelezés, mely csaknem Kazinczy haláláig terjedt. Még 1824-ben írta az apának Széphalomról: „Ah barátom, mely fiad van! még téled is irigylem azt.” Kazinczy kéziratait később Dessewffy Aurél nyújtotta be az akadémiának.

A tanulmányaiban szép sikerrel haladó fiatal gróf komoly munkásságban töltötte ifjúkori éveit a szülői háznál. Nyelvi tanulmányain kívül irodalmi olvasmányokkal foglalkozott, s 1822-ben lefordította Ségur *Galerie morale et politique* című műve egy részét, azon kívül latinból és görögből is előbb számos fordítása volt.

A diplomatai pályára érezvén magában a tanulást, nagy szorgalommal kezdte meg az európai államjog tanulmányozását és az újkori történelmet. Elmélyedt Wiequefort, Mably, Schöll, Koch, Spittler, Flassan, Klüber és mások műveinek olvasásába, melyek ismeretkörét tágitották s államtudományi képzettségének alapját vetették meg. Ez időben foglalkozott az angol nyelvvel is, melyre egy Lángh nevű német születésű öreg nyelvmester oktatta.

Házi nevelője, Józsa Zsigmond, báró Sina Simon nevelését vállalván el, elhagyta a Dessewffy-házat, hol több éven át működött, s ámbár utóbbi időkben némi panaszokat vont magára, de Dessewffy József mindig hálával emlékezett rá vissza s levelével is felkereste. 1823-ban így ír hozzá: „Drága, kedves és különös bizodalommal való Józsa Úr! Az Úr mostani helyeztetésén és előmenetelén különösen örvendek. Részt fogok én venni mindenkor az Úr sorsában, mert elfelejthetetlen előttem az az igyekezet, melylyel az Úr gyermekeim kiműveltetésének

fundamentumát megvetette, — nagyon kitetszik már most is annak sikere — adná az Isten, hogy vagy én, vagy magzataim valahára bebizonyíthatnánk az Úrnak háladatosságunkat. Aurelius már magasabb nálamnál, — nagy lépésekkel fejlődik ki elméje, nem útféli ember lesz, ha a rossz társalkodások meg nem rontják, de örömmel látom, hogy az okosabb embereket keresi. Emilius is már jót nőtt, Marcellus is serdül, a görög és római nyelv lankadatlanul üzetik. . . . Új nevelőről kelle tehát gondoskodni s Kulcsár azt ajánlotta, hogy Döbrenteit alkalmazza, azonban Dessewffy József nem akart „a hazának ártani“ azzal, hogy Döbrenteit az irodalomtól elvonja. Arra kérte Kulcsárt, ajánljon más valakit, kire gyermekei további nevelését nyugodtan rábízhatja. Kulcsár Cseh személyében ajánlott más nevelőt, a kire vonatkozólag Dessewffy hosszabb levelet írt Kulcsárhoz, s mivel benne nevelési alapelveit is leírja, érdekesnek tartjuk hosszabb kivonatát közölni. „Több mostani nevelők legfőbb hibája az: — írja a többiek közt — hogy parádézolni akarnak növendékeikkel — bábbá teszik a fiút, hogy külső dicséreteket arassanak: de a jó és okos szülők megelégedése legdicsőbb jutalma a jó nevelőnek. Több testgyakorló mesterek járnak a házhoz, szüleiknél is sokat mulatnak a gyermekek, így hát magának is elegendő órái maradnak a nevelőnek. Azon kell néki főképp iparkodni, hogy bizodalommal viseltessenek iránta, hogy tiszteljék, szeressék és engedelmeskedjenek neki, ezt a jósággal párosított igazság és mértékletesség viheti véghez. Semmi sem ad annyi tekintetet, mint a mértékletesség és részrehajlatlanság. Ki kell tanulni minden fiú természetét és hajlandóságát, és a szerint kell kiszabni a büntetéseket és jutalmakat, de soha se kell a büntetőnek felhevülni. . . . Az inconsequentiaiktól kell főképpen annak őrizkedni, a ki akár gyermekeket, akár felserdült embereket akar igazgatni. Igazgatni kell az elevenséget, nem pedig elnyomni és képmutatókat formálni. Egy igaz szívvel megvallott hibát, ha ritkán ismételtetik, az a megtérés, meg lehet bocsátani, de az alattomost vagy a hazugságot, nem kell engedni.

Az elment nevelő azért nem javíthatott tapasztalatlanságán, mert nem jól választotta társaságát. Itt több oly nevelő van, kik csak a módikról, a bálokról és fizetéseikről beszélgetnek, mikor összejönnek, így rontják egymást. Az én, a feleségem, és a velünk társalkodó emberek társaságában, elég pótlékot fog Cseh Úr találni. Mi nem úgy nézzük a nevelőt, mint valami inast, hanem mint barátunkat, szívesen és barátságosan társalkodunk vele; társal-

kodjon hát ő is velünk, mint mi vele félénkség és vakmerőség nélkül. Ne húzza el magát, vegyen részt a társalkodásban, ne vegye megvetésnek, ha valakitől nem szólíttatik meg előbb; túl kell ezeken a piczinségeken lenni — nem mindig kevélység jelei az ilyen gondolatlanságok és mikor jelei, át kell nézni ezeket a puffaszkodásokat, mert a kevély ember nem bánthatja meg a nem kevélyt. Mi meg fogjuk Cseh Úrnak mindig négy szem között mondani: hogy mi nem tetszik nekünk; ő szintűgy mondja meg bátran sans flatterie mais sans humeur. Mint szülék fentartjuk jussainkat gyermekeinkre nézve, de nem úgy, hogy azáltal legkisebbet is megcsökkenjen a gyermekek előtt, és rájuk nézve Cseh Úrnak akár tekintete, akár hatalma. Nem gondolom, hogy oktanok és szívtelenek kívánságaink. Ha tehát ezek Cseh Úrnak tetszenek és elegendő tehetséget érez magában, hogy épen kívánságainknak megfelelhessen, jőjjön el és próbálja meg, legalább egy esztendeig. Ha, a mint remélem, harmonizálni fogunk, befejezheti gyermekeim nevelését, — ha nem, szabad ember; szépen és jó móddal válhatunk el egymástól.“ A véletlen azonban más nevelőt juttatott a házhoz, egy sárospataki togátust, Németh Józsefet, ki rövid időn nagy előhaladást tett tanítványaival, úgy, hogy Aurél nemsokára élvezettel kezdte olvasgatni Xenophont és Plutarchost, sőt később Tukydidest és Pindarost is.

Aurélnek ekkor már ítélő ereje és emlékező tehetsége is nagy fejlettségre jutott. Nagy könnyűséggel tanult, mindent igen gyorsan olvasott, s azért emlékezetében mégis megtartotta az olvasottakat. Kezdett tehetségére sokat tartani, olykor kérkedőleg is viselte magát, miért szülei többször meg is rótták. „Souviens toi, mon cher Aurèle, — írja hozzá anyja Újhelybe 1821. decz. 8-án — qu'une jeune homme ne se recommande pas tant en faisant, briller son esprit, qu'en ecoutant et en profitant modestement de celui des autres. Tu dois des a present tachent de plaire et de gagner la bienveillance de tout le monde, tu en aures grand besoin un jour.“ Az 1823-ik év nyarát a család Bártfán töltötte, hol a külföldies modort először ismerte meg Aurél egy lengyel társaságban, melyben gyakrabban megfordult. Első szerelmének emléke is itt támadt. Egy nálánál jóval idősebb, beteges asszonyba szeretett bele. A tizenöt éves ifjú szívének első fellobbanása volt ez, de hamar meggyőződött a természetellenes viszony értelmetlen voltáról s nemsokára ki is ábrándult.

1823-ban lépett először nyilvános iskolába, midőn mint első

évi philosophus a kassai jogakademia tanítványai közé vettette fel magát. Iskolai pályájáról alig maradt fenn valami emlékezetes esemény, tanáiról maga jegyezte meg, hogy „mind gyenge emberek voltak.“ Kiképzésére nem is gyakoroltak nagyobb befolyást, ő maga választott magának más mestereket. Staël asszony művei képezték kedvencz magánolvasmányait s Bentham tanulmányozásába mélyedt el, a kitől legtöbbet tanult, s a kit újra meg újra olvasgatott. „Benthamet — írja — felette tisztelem, nem mint rendszert, de mint felette praktikus és matematikai szigorú analyticusát az emberi cselekedeteknek és viszonyoknak.“

Ez időre esik a Felső-Magyarországi Minerva címet viselő tudományos folyóiratnak megindítása, melynek közreműködői között gróf Dessewffy Aurélt is ott találjuk. A vállalatot atyja tervezte s a szerkesztést titkárára, Dúlházy Mihályra, a kiadást pedig Ellinger kassai könyvárusra bízta. A folyóirat magasabb színvonalú irodalmi közlőny akart lenni, mely az akkor egyedül álló tudományos szakközlőny, a Tudományos Gyűjtemény mellett, ne csak szorosan vett tudományos fejtegetésekkel foglalkozzék, hanem könnyebb irodalmi dolgozatokat, különösen aesthetikai- és szépirodalmiakat hozzon. Dessewffy József sokat buzgólkodott érte, támogatta nemcsak közreműködéssel, hanem anyagilag is, sőt iparkodott számára pártfogókat és közreműködőket is szerezni. Leveleket irt barátainak, ismerőseinek, terjesztette, ismertette, ajánlgatta az egyes füzeteket, s noha nem volt nagy eredménye e buzgalomnak, a vállalat még is tiz évig fentartotta magát.

Itt kezdődik Dessewffy Aurél irodalmi működése. Néhány eredeti s fordított dolgozata jelent meg a Minerva első füzeiteiben, melyek valóban figyelemre méltó kezdet jeleinek tekinthetők. Az izlésről szólva fejtegeti e tehetség mivoltát, melyet a természet és mesterség közös szüleményének tart; alapján velünk született tehetségnek nevezi, de a melyet a nevelés megváltoztathat, finomíthat, e finomításnak főeszközüül a gyakorlást jelöli meg. Nem elvont, theoretikus magyarázatot ad az izlésről, hanem gyakorlati megfigyelésből származó fejtegetést, felfogása megvilágítására helyenkint meglepő találékonysággal hozván fel alkalmas példákat. A szépről igen tanulságosan és világosan ír. Már itt feltűnik, hogy mindig világos, értelmes előadásra törekedett, mint ezt későbbi egész publicistai pályája tanúsítja. Figyelemre méltó olvasottsággal fogott thémái feldolgozásához,

már ekkor ismerte Home, Blair, Sulzer, Bouterweck munkáit, de azért nem szorítkozott pusztán az olvasott elméleteknek reprodukálására, hanem önálló ítélettel s eredetiséggel tárgyalta a szépnak, ez elvont fogalomnak, értelmezését, mely a korabeli magyar irodalom színvonalán elismerést érdemlő kezdetnek mondható.

Apró fordításai nem magasabb, irodalmi becsű dolgozatok, inkább csak nyelv- és iránygyakorlatok számába vehetők, mint e nemű egyéb kiadatlan dolgozatai is, eredeti és fordított versei, melyekről önmaga sem tartott sokat, hisz nyíltan kimondja: belőlök látta át, hogy „költőnek nem született.” De hogy azért e kísérletező foglalkozásai nem voltak haszon nélküliek, később írt művein meglátszik.

Helyes elvnek hódolt kiképezésében, midőn az elméletet gyakorlattal párosította s nem elégedett meg azzal, hogy az életet, az embereket, a világot csak könyvekből ismerje, hanem igyekezett mindent látni, hallani, tapasztalatokat szerezni, utazásokat tenni. Már 1824-ben tett nagyobb körutat barátjával, gróf Barkóczy Jánossal, és ennek nevelőjével. Felső-Magyarországon át megindulva bejárták a szomszédos tartományokat, Lengyel- és Morvaországot s alsó Ausztria egy részét. A következő évben nagyobb kirándulást tett Erdélybe, mely útjára Kazinczytól kért ajánló leveleket, hogy ismeretségbe léphessen oly férfiakkal, a kiktől, hitte, hogy valamit tanulhat. Korán megszokta a naplóírást. Utjában minden érdekesebb tapasztalatát feljegyezte; e feljegyzés alapján minden dolog mélyebben vésődött emlékezetébe, s ha naplóját később nem forgatta is, vagy elvesztette is, emlékezetében a főbb dolgok azért még is hiven megmaradtak.

Fordulópontot képezett Dessewffy Aurél életében az 1825-iki pozsonyi országgyűlésen való részvétele. Maga így ír róla: „az országgyűléssel új epocha kezdődött életemben. Széles mezőt leltek itt kifejlésre a bennem szunyadozó jó és rossz tulajdonok. Apám által csakhamar megismerkedtem a diaeta minden nevezetesebb embereivel. Nagy faiseur valék az oppositio részére, újságot kezdtem, mely aztán elmaradt, beszédekert készítettem a gyengébb tagok részére stb.” Az országgyűlés elé az egész nemzet nagy várakozással tekintett, mert első jelét látta benne a reactionarius bécsi kormány engedékenységeinek. Országgyűlés már rég nem tartatott, hanem kormányzóki rendeletekkel kormányoztak, mert így a legzsarnokibb intézkedéseket lehetett foganatosítani, mely eljárás nagyon elkésérítette az alkotmányát féltő magyar

nemzetet. Nagy volt tehát az öröm, midőn az országgyűlés összehívása kihirdetett. A nemzet nagy előkészületeket tett a követválasztásokra, az ellenzék erősen szervezkedett, országosan ki volt kiáltva a program, hogy az országgyűlésnek főfeladata legyen az alkotmányt minden kényuralmi támadás ellen biztosítani. Ez volt alapgondolata a követi utasításoknak is, melyek országszerte feladatúl tüzték ki a megválasztandó követek elé az alkotmány, nemzetiség és hazai nyelv biztosítékai törvénybe iktatásának sürgetését. Még a főrendűek is többen — köztök gróf Dessewffy József, báró Perényi Zsigmond és mások — követte választatták magukat, hogy a Karok és Rendek táblájánál védelmezhesék a közös nemzeti programot.

Az országgyűlés kitűnő férfiakat számlált tagjai közt. A felső házban túlnyomó számmal voltak az udvar párthivei. A főpapság és főnemesség, a főispánok és zászlós urak nem osztottak a nemzet nagy tömegének ellenzéki hajlamaiban s ez előre látható nehézséget okozott az ellenzéki vívmányok keresztülvitelében, noha egy két jeles tehetségű mágnásra az alsóházi ellenzék mégis számíthatott. Így: gróf Illésházira, báró Mednyánszkyra, gróf Zichy Károlyra, kik közül az első már akkor, az utóbbiak később magas udvari méltóságokat viseltek.

Az alsó ház tagjai közt nagy tekintélyű férfiakat találunk. Ott volt a nagyhirű szónok, Felsőbüki Nagy Pál, az erélyes tollú barsi követ, Plathy, a kitűnő jogtudós, Bartal György s egész sora az országos tekintélyű követeknek: Balogh János, Pázmándy, Borsiczky, Máriássy, Ragályi, Somssich Pongrácz, Deák Antal, Bernáth Zsiga, Szegedy Ferencz és mások. Képzeltetni, hogy ezek társaságában mit érzett az ifjú Dessewffy, midőn a gyűléseken erősen hazafias beszédeiket hallgatta, vagy nyilvános és magán társaságokban, klubban és gyülekezetekben tanúja lehetett vitatkozásaiknak.

Számos ismeretséget és barátságot kötött Pozsonyban. Itt kezdődött baráti összeköttetése gróf Széchenyi Istvánnal, báró Wesselényi Miklóssal, az Eszterházyakkal és Károlyiakkal. A bécsi főrangú világnak Pozsonyban tartózkodó nőtagjaival is ekkor lépett közelebbi ismeretségbe, kiknek szalonjaiban gyakran megfordult. Itt kedvelte meg először a női társaságokat, melyekre későbbi életének oly sok idejét pazarolta. Annyira szerette a társaságot, hogy egyik levelében azt írta: „jobb sírni jó társaságban, mint nevetni egyedül.” Pedig nem egyszer sajnálta az

időt, a mit így elvesztegetett. „Ich habe mir überhaupt vorgenommen über die Frauen gar nichts mehr zu denken. Dies dürfte der unläugbaren Vortheil eines grossen Gewinnstes an Zeit mit sich führen“ — írja egy 1835-ben kelt levelében, de azért szakítani a társaságokkal soha sem tudott.

Az országgyűlés tárgyalásaira szorgalmasan eljárta valamint a Széchenyi alapította klubba, hol maga is sokszor élénk vitakozásokat folytatott a követekkel. Pálffy Ferdinánd közvetítésére pedig francia naplót írt sir Henry Wellesley (később lord Cowley) számára. E napló később sok kellemetlenséget okozott neki, mert Pálffy megmutatta mindig a titkos udvari rendőrség főnökének, gróf Sedlniczkynek, ki a császárnak is jelentést tett róla, s így Dessewffy Aurélnak rossz hire támadt az uralkodó és az udvari körök előtt.

1826-ban elhagyta Pozsonyt s iskolai tanulmányainak befejezése végett ismét Kassára ment, de ha már előbb elégtelenséget keltett benne Kassának szellemtelen üressége, tanárainak gyengesége, mennyivel kevésbé lehetett most megelégedve, midőn már az országgyűlésen annyira komoly tapasztalatokat volt alkalma szerezni. 1827. augusztusában befejezván iskoláit, atyja joggyakorlatra Pestre küldte gróf Teleki Józsefhez. Jurátusnak Bartal mellé esküdött fel, a nádor pedig Pestmegye tiszteletbeli aljegyzőjévé nevezte ki. Az 1828-iki évet ekként Pesten töltötte nagyobb részt komoly munkakörben, „mert a pesti társaság sohasem mulattatta“, noha azért nem mulasztott el egy alkalmat sem, a hol mulatságot találhatott. „Ma bál Orczy Györgynél — írja Petrichevich Horváth Lázárnak 1828. jun. 1 — holnap Inselparthie, holnapután Károlyinénál bál, szerdán Zichy Crescense-nál.“ Teleki oldalán részt vett a tud. akadémia szervezeti munkálataiban, írt, és fordított apró irodalmi dolgozatokat, a melyek legnagyobb részt elvesztek, s el-el járt a lóversenytársaságokba és főispáni beiktató ünnepélyekre. Teleki házában megismerkedett gróf Reviczky Ádámval, ki ekkoriban neveztetett ki a magyar udvari cancellaria elnökévé. Ennek megtetszett Dessewffy Aurél szellemessége s eszes magatartása, szüleinek kérelmére tehát maga mellé vette fogalmazó-gyakornoknak az udvari cancellariához, és így Aurél az év vége felé nagy reményekkel ment fel a birodalmi központba, Bécsbe.

II.

Dessewffy Aurél hivatalos pályájának kezdete, szereplése az 1830-iki országgyűlésen, titkár lesz a helytartó tanácsnál. 1833-ban ismét Pozsonyba megy az országgyűlésre, az akadémia tagjává választja.

Az élvezetekben bővelkedő nagyváros, melynek hivatalánál fogva állandó lakosává lett Dessewffy, nagy hatással volt nyilvános és magán életére. Kezdetben buzgón élt hivatalos teendőinek. Báró Eötvös Ignác osztályába soroztatván, nagy örömmel fogott a nyilvános politikai ügyek tanulmányozásához. Könnyen és gyorsan dolgozott, de szűkre szabott működési köre nem nagyon foglalta el. Sok szabad ideje maradt, melyet ismét társaságokban töltött, hol szívesen látott vendég volt mindig és mindenütt. Még Pozsonyból ismert néhány előkelő családot, ezeket itt is szívesen felkereste s általuk még kiterjedtebb ismeretségre tett szert. Jóbarátainak száma is szaporodott nemcsak előkelő honfitársainak sorából, hanem a külföldiek közül is. Bécs, mint birodalmi központ, szoros összeköttetésben állt a külfölddel, melynek kiváló férfiai közül évenként sokan fordultak meg itt, számosan pedig, diplomatai szolgálatban levők, állandóan itt tartózkodtak, s közülük Dessewffy többekkel igen jó viszonyban volt. Hiába intette atyja is Reviczky is, az idegenektől való tartózkodásra. A francia követ házában csak oly szívesen forgolódott, mint az orosz követnél, vagy egy Bécsben élő lengyel gróf szalonjában. Montmorency berczeg fia Mériadee, vagy a francia követségi titkár, Vieil-Castel, a költő báró Zedlitz, a tudós orientalista Hammer közelebbi ismerősei, jóbarátai közé tartoztak, valamint az Eszterházyak, Pál és Móricz, gróf Zichy Pál, Jablanovszky Bódog. Legjobban megszerette báró Jósika Samut, kit egész életén át legbizalmasabb barátai közé sorolt.

A társas élet örömei szórakoztatták. Hivatalában kezdett hanyagabb lenni, mert csekély önálló működési körrel rendelkezván, megunta az egyhangú, száraz burokratikus irodai munkát, mely semmi táplálékot sem nyújtott lelkének. Belemerült az élvezetekbe. A főrangú hölgyek szalonjain kívül sok időt töltött férfi társaságokban is, gyakran kártyaasztalnál. Könnyelmű fiatal ember módjára élt, pazarul költekezett, a legdrágábban megvásárolt élvezetekről sem tudott lemondani. Így

többször súlyos pénzzavarokba jutott, melyekből atyjának kelle, kimentenie. Folyton derült, vidám volt, társalgása tele volt szellemességgel, élczel és tréfával s olykor már frivolságig jutott. Mindenütt szerették, akárhányan rajongtak érte, mint ő maga is sokakért rajongott. „Magyarországon azt tartják az emberek — írja — hogy a bécsi nagyvilág teljességgel nem tanulságos. Ez igaz is, nem is. A tulajdonképen való bécsiek közt kevés az okos ember, de köztük is akad, a ki sokat tapasztalt; asszonyaik nagy része pedig igen eszes.“ A húsz éves ifjú, ki oly korán megtanulta az élet legváltozatosabb örömeinek élvezetét, csak az idegeket ingerlő multságokban lelte kedvét, a közönséges szórakozás nemei akárhányszor üres időtöltésnek tunktek fel előtte. „A december és január első fele — írja egy bécsi levelében 1831. febr. 1. — itt fene unalmas volt. . . . az ember a szalonokban nem hallott egyebet lugubris lamentatióknál.“

Atyja folyton óvta a „palotás multságoktól,“ mindegyre figyelmeztette, hogy járjon kedvébe a cancellárnak, mert csak így remélheti előmenetelét. „A cancellár, — írja neki — a ki azt mondta, mikor beléptél, hogy hat hónap múlva concipista leszel, ha akarátja szerint viseled magadat, dícséri fejedet, szerzett ismereteidet, módoságodat, már minapán azt mondotta, csaknem egy esztendő múlva fellépésed után a nagy világba, hogy soha sem valál távolabb az előmeneteltől, mint most, hogy közelebb valál ahhoz belépésedkor mindenestre úgy kell magadat viselni a cancellarianál, a mint a cancellarius kívánja, okosak-e kívánságai vagy sem, az nem tartozik a dologhoz, mert te az ő gondolkozása módjának nem vagy bírāja, és ha lehetsz is magadban és titkon, bíróságod haszontalan a téged néző következtetésekre nézve, ha a cancellarius önszeretetét makacsságod által megbántod, mert az ugyancsak a dologhoz tartozik, ha szerencsédet akarod tenni akárminő tekintetben, hogy minekutána a magyar cancellariánál szolgálj, magadat úgy viseld, a mint a cancellarius kívánná, és a mint már most tudod, hogy kívánja, hátha még meggondolod, hogy az a cancellarius olyan jó ember, hogy a Teleky-ház pártfogása mellett oly hajlandó volna téged megszeretni és előmozdítani, ha meggondolod, hogy ez a cancellarius oly kedves embere a fejedelemnek, ugyan hogy veszedelmezheted szerencsédet, ha csak egy fillér okosságod van, és mért kényszerítod a cancellariust, hogy azt gondolja felőled, hogy te egy makacs és kevés fiatal ember vagy, a ki

azt gondolja maga felől, hogy ő jobban tudja, mi vezet nálunk a szerencsére, mint ő excellentiája, mint a te szüleid, és mint a tégedet pártfogoló kegyes és megbecsülhetetlen gróf Teleky Ház.“ Gyengéd szemrehányást tett neki költekezései miatt, a melyek az ő és a családtagok anyagi helyzetét megzavarják, rosszalta felfogását, midőn nem akart mások megelőzésével előléptetésre törekedni, ismételte a hivatalba lépésekor hozzá intézett szülői intelmet, „hogy bocskorban kell kezdened, ha csizmában akarod végezni pályádat.“ Figyelmeztette, hogy a külföldiekkel való legártatlanabb társalgást kémkedésnek tekintik, intette, hogy ne a „palotás társaságokba,“ ne a „palotás bálókra,“ ne a „palotás ebédekre, vacsorákra“ járjon, hanem keresse fel atyjafiait és komoly életet éljen.

Aurél azonban mulatozásai között sem tévesztette szerepei elől életfeladata komolyságát. Figyelemmel kísérte a politikai és irodalmi élet feltünőbb jelenségeit, sőt irodalmi foglalkozásaival sem hagyott fel teljesen, noha fenmaradt művei ez időből sincsenek, de életrajzi jegyzetei bizonyítják, hogy komoly munkásságát folytatta. A cancellárnak francia titkára lévén, vele állandó érintkezésben volt, ki ekként folytonos figyelemmel kísérte Dessewffy magatartását. 1830-ban kinevezette fogalmazóvá, magával vitte a pozsonyi országgyűlésre s megbízta hogy a tárgyalások felől naplót készítsen német nyelven a császár számára, mit ő egész buzgalommal teljesített is. Emellett magán életét is a szokott módon folytatta, szüntelenül hajhászta az asszonyok kegyeit s miattok rövid pozsonyi tartózkodása alatt két párbajt is vívott. Sokat éjjelezett mulatozó társaival, néha alig egy két órai alvásra jutott csak ideje, sőt megtörtént többször, hogy mulatozásaiból alig tudva kibontakozni egyenesen az országgyűlésre ment, de feladatát azért pontosan betöltötte, sőt hirlapcikkeket is írt vagy sugalmazott.

Az év vége felé Reviczkyvel Bécsbe ment vissza, hogy előbbi feladatát és életmódját folytassa. Majd három hónapra szüleihez ment haza, talán hogy kipihenje zaklatott, izgalmas élete fáradalmait. A tavasz kezdetén azonban már ismét Bécsben találjuk, újra a szalonok megszokott szórakozásait élvezve. A nyarat, a kolera idején Schönbrunnban tölté a cancellárral a császári palotában folytonos munka és szorgalom közepett. Hivatalához különben nem sok kedvet érzett. Bántotta állásának alárendeltsége. Bár személye iránt hivatalban és hivatalon kívül mindenütt illő

megtisztelést tapasztalt, bizalmas jellegű s fontos megbízatásokban is részesült főnökei részéről, maga a cancellár kiváló elismerést tanúsított tehetsége iránt, de mindez nem elégitette ki sem őt, sem szüleit, kik aggódtak fiuk helyzete miatt, s bántotta őket, hogy elismert talentuma daczára sem részesült előléptetésben. A szülők közbeléptek s kérték titkárrá kinevezését, ő maga is felkereste a nádort, midőn ez Bécsben járt, hogy pártfogását kérje. És ámbár a nádor „mindent ígért“, a kinevezés még is elmaradt. Nem csoda, hisz elterjedt róla a hír, hogy hivatalát elhanyagolja s magán ügyei is zavartak. Sőt még súlyos gyanúval is terhelték, hogy állami titkokat árult el a francziáknak, a mi azonban nem volt igaz. Sok huza-vona és halogatás után végre Reviczky kinevezette Budára a helytartó tanácsához titkárrá. Megvált a zajos nagyvárostól, hova oly szép emlékek csatolták, melyekre később is mindig oly sok örömmel, oly szívesen emlékezett vissza. „Én — írja — július 8-án nehéz szívvvel és sok adóssággal Bécsset odahagyám.“

Nem valami igaz lelkesedéssel jött Budára, új állomására, noha előléptetését szívesen fogadta. Budának nyárspolgárius német lakossága, nagyon különbözött az osztrák világáros közönségétől, a várnak egymáshoz ragasztott ódon épületeiből álló csendes, néptelen utcái nagyon furcsán hatottak a nagyváros lármájához, tömegéhez szokott kedélyére. Sivárnak, üresnek tűnt fel előtte környezete. „Az ide való élet — írja Jósika Samuhoz — oly szertelen egyforma és unalmas; affectált vén asszonyaink főképen ezen a télen minden courmachertől megfosztva oly rosszkedvűek, hogy egy klastromban bizonyosan több a multság, mint Budapesten.“ Társaságok után vágyakozó lelke, itt nem találta meg azon köröket, melyekben eddigi életét leélte. „Es ist für mich hier keine Societät; — írja 1833-ban ugyancsak Jósikához — seit 6 Wochen habe ich keinen Frack angehabt.“ Arra kéri barátját, hogy közölje vele a bécsi társaságokról mindazon híreket, melyek őt is érdeklik, különösen, mely házassági hírek valók, melyek pedig csak szóbeszéddek. Nem sokára szerelmi viszonya támadt itt is, mely idejének nagy részét felemésztette, melylyel azonban hivatala mellett bőven rendelkezett, mert ez nem nagyon foglalta el.

Követségére vágyódván, 1832-ben fellépett Zemplénben, de sikertelenül. A véletlen Kossuthtal állította szembe, kivel később oly nagy harczokat vivott az időszaki sajtóban; és Kossuth most győzedelmeskedett rajta, noha Dessewffy is nagy hatást tett

készültségével s már ekkor sokat ígérő szónoki tehetségével. Vágya, hogy az országgyűlésre mehessen, ez évben nem teljesült, mert a nádor sem adott rá külön szabadságot, megnyugodott tehát helyzetében. A következő évben, 1833-ban, azonban megnyervén a nádor engedélyét a szólás szabadságával együtt, felment Pozsonyba s részt vett a vallási tárgyak felől folyt vitatkozásban. Első fellépésével mindjárt magára vonta az egész felső tábla figyelmét, szereplése általános elismerésben részesült.

Ez időtől fogva kezdtek várakozással tekinteni az ifjú gróf jövője elé. A rokonszenyvnek számos jele nyilvánult személye iránt. Sokan, kik eddigi könnyelmű magánélete miatt kevésre becsülték, meggyőződve nem közönséges tehetségéről, bízni kezdtek benne. Ő maga is komoly elmélkedés tárgyává tette a közélet terén kifejtendő nyilvános szereplését, ambícióját növekedni érezte s ez elhatározását erősítette, hogy a diplomai terén keresse jövőjét. Az akademia ez évben tagjává választván, szorgalmasan eljárta üléseire s lassankint itt is nagy befolyásra tett szert. Részt vett munkásságában, ő nyújtotta be Kazinczy hátrahagyott kéziratait, bírálta Petrichevich Horváth Lázár Byron fordítását, belement az akademiai discussiókba s a fiatalok felekezetének vezetője lett. Atyjával is meghasonlásba jutott, midőn ez nem helyeselte az akademia nagy jutalmának megosztását Vörösmarty és Kisfaludy Sándor között. Titkon Döbrentei ellen agitált, hogy Kölcseynek akademiai titkárrá megválasztását elősegítse s 1834-ben már tiszteletbeli tagságra concurrált Horvát Istvánnal, de megbukott, mert csak 8 szavazatot kapott 16 ellen. Tevékeny tagja volt ezen kívül a színházi bizottságnak is, hova Csató Pált is besegítette, összeköttetésben élt az írókkal, tudósokkal, művészekkel. Helmeczi, Döbrentei, Orosz József, Petrichevich Horváth Lázár bizalmasabb ismerősei közé tartoztak, kikkel az irodalmi állapotok felől gyakrabban értekezett.

Általában figyelemmel kísérte az irodalmi mozgalmakat, ő küldte fel Bécsbe az újabb irodalmi termékeket, Vörösmarty, Bajza munkáit, leveleiben többször megemlékezett az irodalmi közállapotokról. Jósikához azt írta egyik levelében, hogy mindkettejükre nézve elérkezettnek látja az időt, midőn ki kell mári bontakozniok ábrándvilágukból s átlépni a valóságba, mely valódi világot lehetőleg széppé tenni csak tőlük, maguktól függ. Érdeklődött a nagy eszmék iránt. Széchenyi tervei megragadták képzeletét, örült midőn Széchenyi ki akarta eszközölni Sárkányt, a

hogy Desewffy elkísérhesse őt Konstantinápolyba, s fájlalta, midőn e terv nem sikerült. Idejének meglehetősen nagy részét komoly munkásságban töltötte, rendkívül sokat olvasott ez időben. Említi, hogy Child Haroldot Zedlitz fordításában olvasta, mely jobban tetszett neki az eredetnél, ennek nehéz nyelve miatt. Kiterjedt levelezést folytatott, 1836. április 22-én írta „ma már vagy 20 levelet írtam.“ Tehetsége s munkaereje tudatában bántotta még mindig alárendelt hivatalos állása, többre érezte magát hivatta, minthogy örökké helytartó tanácsi titkár legyen; Bécsbe óhajtott jutni udvari titkárnak, de maga nem akarta sürgetni, nehogy megbántson vele valakit, különben mondta egyszer: „wenn sie mich brauchen, so können sie mir ohne dies forthelfen.“

Tevékeny irodalmi munkásságot is fejtett ki ez időben. 1832-ben jelent meg az a kis füzet, melyet fivéreivel atyjuk védelmére írt; midőn ezt a *Hitel Taglalatja* című művéért Széchenyi oly erősen megtámadta, de a tollharcz nem képezett köztök válaszfalat, mert Desewffy állandó összeköttetésben és barátságban élt Széchenyivel s többször tollat fogott Széchenyi eszméinek védelmére. Így írt meleg érdeklődéssel a budapesti állandó híd fontosságáról, a nemzeti színház épületének terveiről, rosszalván, mint Széchenyi is, a Kerepesi úton való építést, halasztást sürgetett, míg alkalmasabb telket szerezhetnek. Hazafias lelkesedéssel fogott egy nagyobb mű kidolgozásához, melyben a magyar nyelv művelésének, fejlesztésének s közkeletűvé tételének szükségét hirdette. Azonban A magyar nyelv és ellenzői című sokat ígérő dolgozat töredék maradt, de így is méltán sorakozhatik vele Desewffy azokhoz, a kik a magyar nyelv jogaiért írásban vagy a szószékről oly lelkesen küzdöttek.

Ez időre esik egyik igen tanulságos neveléstani értekezése, melyben kiváló szakértelemmel szól a főrangú világ gyermekeinek első nevelése kérdéséről. A dolgozat minden részlete jellemzi emelkedett hazafias érzületét és erős gondolkodó tehetségét. Annyi szakértelemmel, oly éles belátással fejtegeti e fontos tárgyat, hogy javaslatai és következtetései komoly figyelmet érdemelnek még ma is, midőn a nemzeties nevelés ügye sokkal kedvezőbb, mint az ő korában volt. Egy hasonló tárgyú más dolgozatában erős bírálat alá vette főuraink házi nevelésének rendszerét, szigorúan kárhoztatta a magyar nyelv és szokások elhanyagolását és az idegenek iránti elfogultságot és hódolatot. Nem tűrhette szó nélkül a hazai közdolgozók iránt nyilvánuló

közömbösséget, ő, a ki szíve mélyéből magyarnak érezte és vallotta magát, ki tanúja volt az 1825-ki országgyűlés erős felszólalásainak, melyek a magyar nyelvnek jogaiba való visszahelyezését sürgették. Atyja példája, Felsőbüki Nagy Pál, később Kölcsey, erős, hazafias szónoklatai, Széchenyi magyarosító törekvései feltüzelték még az apai házban megszilárdult hazafias érzését s lelkes védőjévé lett a nemzetiség ügyének. E lelkesült, hazafias magatartása még ellenfeleinek elismerését is megnyerte. Ezt emelte ki a politikai nézeteiben nem osztozó Vörösmarty is a korán elhunyt Desewffyre írt epigrammájában, midőn így kiált fel:

„Nem vesztenk-e nagyot? kérdjük most aggva magunkban,
S a szent nemzetiség angyala súgja: Igen.“

Annak az erős hazafias felbuzdulásnak, mely a negyvenes évek mozgalmaiban annyira uralkodóvá lett, midőn az időszakai sajtó folyton elmaradottságunkat emlegette, midőn költőink egymást versenyezve buzditották a nemzetet a hazai nyelv és szokások ápolására, midőn Vörösmarty az úri hölgyet gúnyolva kérdezte:

„Mi vagy te most? Kérdezd meg magadat.
Angol talán? vagy német, francia? —

midőn a Fóti dal-ban felkiáltott:

„Minden ember legyen ember
És magyar,
A kit e föld hord s egével
Betakar.“ —

midőn Garay azt énekelte:

„Magyar hölgynek születni
Nagy és szép gondolat.“ —

Ezen idők hangulatának előkészítőjeként tekinthetjük Desewffy Aurélt is, ki fentebb említett dolgozataival igazi hazafias érzületének praegnans kifejezését adta. Tartalmilag tekintve e műveket, bennök nem közönséges elme termékeit látjuk, formailag pedig a harminczas évek legszebb prózai dolgozatai közé sorolhatjuk.

Irodalmunk története Desewffy Aurélt publicistai dolgozatai után a legjobb stílisták közé sorolja. Méltán. E dolgozatai mellé

azonban bátran oda helyezhetők az itt szóban forgó művek is, melyek a mily kiváló észtehetségre vallanak, oly szabatos nyelven, oly ékes, erőteljes stílusban írvák.

Hazaíás érzése, fajunk culturalis és anyagi emelkedését előmozdító törekvése kiterjed összes írói munkásságára. Nem csak honfitársai számára írt, hanem a külföldet is iparkodott tájékoztatni a hazai állapotok felől. Ennek szükségét annyira érezte, hogy külön közlőnyt tervezett a külföldön felőlünk terjesztett téves közlemények megigazítására és közállapotainknak a külfölddel való hű megismertetésére. A rövid cikk, melyet e tárgyban írt, tanúbizonysága helyes felfogásának és ezen nagyfontosságú, valóban közérdekű kérdés iránt táplált lelkesedésének. Irodalmi működését illetőleg érdekes feljegyzést tett önéletrajzi jegyzeteiben: „Literaturai életem — úgymond — számos töredékeket és próbatételeket, de semmi befejezettet nem szült.”

Nagy és fárasztó szerepet vitt a társadalmi mozgalmakban is. Tagja volt a pestmegyei színházi bizottságnak, mely a nemzeti színház építési ügyeivel foglalkozott. Szorgalmasan eljárta a bizottsági ülésekre s tevékeny részt vett munkásságában. Iratai között több apró jegyzet látható, melyek bizonyítják, hogy komoly lelkiismeretességgel fáradozott feladata betöltésében. Egy papírszeleten a színház belső berendezésére költségvetést készített, egy más szeletre valamely indítvány felett a megoszolt szavazatokat jegyezte fel, meg van egy saját indítványának fogalmazványa, melyet a színházépítő mesteremberekkel kötött szerződések ügyében tett, meg van egy száz forintos színházi részvénye, valamint 1836. márcz. 1-én kelt lemondó leveleinek eredeti fogalmazványai, melyekkel a bizottságból való kilépését Földváry Gábornak és Mérey Lászlónak bejelentette, midőn nem akart a bizottságban továbbra is megmaradni Pestmegyének a színház ügyében az általa vallott elvtől eltérő határozata miatt.

Elismerést aratott azon buzgalmával is, melylyel az 1838-iki budapesti árviz alkalmával a segélyre szorulókat támogatta. Lónyai királyi biztos mellett működött s azon kívül mint a segélyosztó választmányának tagja igyekezett — mint maga mondja — „hasznossá tenni magát.” Pestmegye ezért diszpolgárává választotta s következő köszönő iratot intézte hozzá: „Méltóságos Gróf úr! Hálás érzéssel elismervén e Tanács és e város Választott Polgársága Méltóságodnak azon kitűnő érdemeit, melyeket ezen Városet érte 1838-ik évi szomorú Duna áradása idejében és

következésében Magának többféle tekintetben a Város felett szerezni méltóztatott: közakarattal elhatározáink tisztelt Méltóságod e megismerésnek némű maradandó jeléül ugyan e Szabad Királyi Város Polgárai sorába felvenni és becsületbeli polgárnak ki nevezni adván és tulajdonítván mind azon jogokat és szabadságokat, melyekkel e városnak valóságos Polgárai régtől fogva éltek, és mostaniban is élnek. Midőn tehát Méltóságodat megkérjük: az e felől kiadott és ide csatolt oklevelet, mint hálás érzésünknek némű jelét kegyesen elfogadni: további kegyességébe ajánlottak mély tisztelettel maradunk. Költ Pesten, februárius 8-án 1840-ik évben tartott Tanács ülésből. Méltóságodnak lekötelezett szolgálai szabad királyi Pest Város Tanácsa.” Ő látta el a külföldet az árviz okozta csapásról szóló tudósításokkal, az ő értesítései alapján indult meg a károsultak részére az adományok gyűjtése Londonban, általában a külföld részvételének felkeltésében Dessewffynek kiváló része volt.

A folytonos ideges tevékenység nagyban hozzájárult testi erejének felemésztéséhez. Már 1833-ban panaszkodott aranyérről, folytonos köhögésről és a csontokban érzett fájdalmakról. Majd súlyos mellbaja támadt s emésztő szervezete is megromlott. Fogai korán kihullván, a gyomorba jutott táplálékot nem tudta kellően megemészteni, mi sok testi bajt okozott neki. Koronkint oly heves izgatottság rohanta meg, hogy csaknem eszméletlen állapotba jutott. 1839. január 14-én így írt Jósikához: „Ich bin überhaupt seit einiger Zeit so fürchterlich überreizt, alle meine Nerven so überspannt, dass die kleinste neue Anregung mir das Gleichgewicht benimmt, das ich nun nicht schlafen kann.” Önéletrajzi jegyzeteiben 1837-ben feljegyezte hogy „szertelen elméleti bágyadtság hever ön gyanánt rajta.” De azért nem kimélte magát. Súlyos testi bajait érezve sem hagyott fel mulatozásaival és nem korlátozta munkásságát. Sokat éjjelezett folyton társaságokban is, magában is könyvei, munkálatai mellett. Többre vállalkozott, mint a mennyit testi ereje elbirt, de azért mindent teljesen elkészítve dolgozott fel, soha nem akart fél munkát végezni. Hosszú életre önmaga sem számított, érezte, hogy feldúlt idegrendszerében s elpusztult testi szervezetében nincs hosszú tartamú életképesség. Több nyilatkozatából kiderül, hogy korai megsemmisülésére el volt készülve, melyet nem melancholikus sejtélemből jóslgatott magának és másoknak, hanem érezte életereje hanyatlását, annak folytonos fogyatkozását.

Még mint helytartótanácsi titkár írta egyik levelében, hogy ideges tevékenységben tölti életét, anélkül, hogy reménye volna egy boldogabb jövőben, ezért nem is tervez semmit; nem akar lépéseket tenni előmenetele érdekében, hisz az irányadó köröknek tudniok kell, hasznavehető-e? Szava különben sem érne semmit; egyébként egész bizalmasan annyit mondhatna, hogy ha akarnak tenni érte valamit, tegyenek, mert sok évre úgy sincs már életerő benne; megsemmisülése elé — úgymond — ép oly közömbösen tekint, a mint egész élete pályáját nézte, s hogy soha semminemű tetszést nem talált a létezésben.

Végrendeletét évekkal halála előtt elkészítette s évről-évre megújította. Jóelőre kibékült a halál gondolatával, s gondoskodott hogy készületlenül ne találja. Halálának előérzete ösztönül szolgálhatott lankadatlan munkásságára, ez pedig kétségkívül siettetett bekövetkezését, pedig midőn legközelebb állt ez időhöz akkor ragaszkodott az élethez leginkább, 1841. közepén írta Jósikához, hogy a közügyek oly érdekesek, hogy hosszabb eszmecsereért érdemelnek meg, melyet ő leveleiben azonnal meg is kezd.

Időnként nagy lelkesedéssel mélyedt el tanulmányaiba, ilyenkor teljesen visszavonult minden zajos mulatságtól, egészsége ápolására s ismeretei gyarapítására fordította minden igyekezetét. Érdekes, a mit erre nézve 1838. december 24-én írt Jósikához: „Igen megghatott — írja e német levelében — a helyzetem iránt imént kifejezett részvéted. Különféle szenvedéseim kényszerítének rá, hogy e telet egészségem ápolására szenteljem, s ha már hozzáfogtam felépülésemen fáradozni, egyszersmind képzettségem hiányát is iparkodom pótolni. Éleszemű barátaim és ellenségeim ennek szükségét már rég megjegyezték, de legjobban magam érzem. Socrates 80 éves korában tanult zenét, persze nem tudjuk mennyire jutott vele, miért ne szenteljek én két-három hónapot utólagosan tanulmányaimra? Ismételem az elfelejtett görög nyelvet, olvasom Schellernek a jó latinságról írt művét s hozzá Tacitust és Cicerót, azután Magyarország közjogát s egy jó hazai jogtörténetet tekintek át, továbbá Raumernek Európa történetét a XV-ik századtól, végül néhány physikai, mechanikai és nemgazdasági jó kézi könyvet. Nem képzelheted, mily gyermekes örömet érzek gyakran, ha azt látom, hogy többet tudok, mint hittem, s hogy nem feledtem annyit s nem vagyok oly felületes, mint képzeltem.“

Néha örömtelen, bús lehangoltság vett rajta erőt s ilyenkor,

a miben neki nem lehetett része, öcscsének családi örömeiben és boldogságában osztozott. Emilnek boldog házassága neki is örömet okozott, s szomorúságában akárhányszor öcsce boldogságával vigasztalódott, szenvedései felváltva néha ideges munkásságra, máskor fásult tétlenségre ösztönözték, ilyen állapotban írta egyszer 1837-ben; „Ha nem izgat fel valamely szenvedély, elsorvadok nemsokára.“ A mi után vágyakozott, bekövetkezett nemsokára. Az 1839-iki országgyűlés felizgatta minden szenvedélyét. Országgyűlési szereplése ismét igénybe vette minden testi és lelki erejét. Itt kezdődött közpályájának az a rövid de fényes korszaka, mely testi megsemmisülését sietteté, de nevét halhatatlanná tette.

III.

Előkészületek az 1839—40-iki országgyűlésre. Dessewffy szerepe az országgyűlésen, szónoki méltatása, külföldi utazása, részt vesz a büntetőtörvénykönyv készítésének munkálataiban.

A harminczas évek kormányrendszere erős próbára tette a magyar nemzet béketűrését. Az 1832—36-ki országgyűlés szabad-
elvű mozgalmait a kormány szigorú rendszabályokkal, a terrorismusig menő önkénykedéssel iparkodott elfojtani. Egymást érték a politikai perek és elfogatások, az üldözés és zaklatás napi renden voltak. Börtönbe hurczolták az országgyűlési ellenzéki ifjúság vezetőit, betiltották Kossuth írott hírlapját s őt magát is bebörtönözték, felségsértési s politikai perrel zaklatták Wesselényit, kereset alá fogták Rádayt, Kubinyit, Baloghot, a törvénytelen és zsarnoki intézkedések egész sora váltotta fel egymást. Hogy mindez a nemzetben nagy elkeseredést szült, igen természetes, könnyen érthető tehát, ha a nemzet az új országgyűlésre ismét nagy előkészületeket tett s országossá lőn a mozgalom, hogy minél több ellenzéki követ küldessék az országgyűlésre. Hiába iparkodott a kormány a vesztegetés és megfélemlítés rendszerével visszaszorítani az ellenzéki mozgalmakat, erőlködései a legtöbb megyében kudarcot vallottak. A kormány is, a nemzet is el volt készülve, hogy az 1839-ki országgyűlés küzdelmes harcok színhelye lesz.

A kormánykörök akarva-nemakarva engedékenységre kényszerültek, maga a nádor is engedékenységet s a magyar

nemzet részére kedvezményeket sürgetett. E felfogás uralomra jutásának nemsokára számos jele nyilvánult. Legszembetűnőbbé tették e fordulatot a legfőbb hivatalokban beállt személyi változások, melyek a rendszer teljes megváltozására engedtek következtetni. Gróf Dessewffy Aurél emlékiratot nyújtott be a kormánynak, melyben az eddigi tétovázó s ingerültséget keltő rendszerrel való szakítást sürgette. Mint minden egyéb irataiban és nyilatkozataiban, akként ezen emlékiratban is a kormány határozott hívének vallotta magát, noha azért a kormány eljárása feletti elégtelenséget határozottan kinyilvánította benne. Rosszalta a kormány titkolódzó rendszerét s a leghatározottabb nyíltságot kívánta minden intézkedésében, épen oly szigorúan ítélte el a kormány erélytelenségét mint önkénykedését s a haladástól való óvakodását. Kíváncsnak, sőt szükségesnek mondta a rövid országgyűlést, de határozott programmal s a nemzet szükségleteivel kapcsolatos tárgyak feletti tanácskozással. Maga összeállította a legfontosabb teendők sorozatát s benne az ország anyagi helyzetének sürgős javítását hangsúlyozta. Nem tartotta elégnak a kormány részéről a feladatok és teendők jelzését csupán, hanem elhatározó lépést, pozitív javaslatokat sürgetett.

Programjában volt **eredetiség, átgondolt tervszerűség s bizonyos energia**, mely nem ismer habozást ott, hol égető kérdések várnak megoldásra. Meggyőződése sugalta, hogy bármely kormány lépne fel ily tervszerű cselekvési szándékkal, bizalmat keltene maga iránt a nemzetben, s ilyenmű elhatározás közelebb hozná egymáshoz a kormányt és nemzetet, mi az első lépést képezhetné az ellentétek kiegyenlítésére s a majdan bekövetkezendő teljes harmonia biztosítására. Pedig erre nagy súlyt helyezett, mert e kölcsönös harmoniában látta a rendezett közállapotok kifejlődésének egyedüli lehetőségét. Azért kárhoztatta oly erősen a különválást, az egymásközi ellentétet s a belőle fejlődő surlódásokat, az 52 külön respublica önállóságát.

Emlékiratának több helyén erősen kiemelte a haladás szükségét s mert az országgyűlés meddősege által ezt is koczátva látta, azért sürgette a kölcsönös engedekenységet, az egymáshoz való közeledést és a nyílt őszinteséget. „A kormány minden népével egyetértésben akar élni; — mondja mintegy a nemzethez szóló intelmeképen — Magyarországnak tehát nem szabad mindent könnyelműen s alaptalanul kockára tenni“, de viszont a kormány számára is ad intést, hogy az óhajtott harmonia létesülését

elősegítse, midőn így szól: „A kormánynak nem szabad e nemzetben mint egészben bizalmatlankodnia; mert én bizonyos vagyok abban, hogy ez annyira makacsnak látszó nép a dynastia igazi veszélyének első pillanatában minden elképzelhető áldozatot kész volna meghozni s ha — mitől Isten mentsen — az eset beállna, csakugyan meg is hozná. Vajha valamely kibékítő nemes szellem e szomorúnak hirdetett országgyűlést átalakítaná az egyetértés, az erősödés és a kiképződés új korszakának kezdő pontjává.“

Dessewffy emlékiratával a kormányférfiak figyelmét teljesen lekötötte s oly nagy várakozást keltett vele maga iránt, hogy az alsóházi kormánypárt vezérének jelölték ki s felszólították, nem volna-e hajlandó mint sárosmegyei követ az országgyűlésre menni? Dessewffy nem idegenkedett tőle. 1839. márczius 26-án így írt Jósikához: „Schon gewöhne ich mich an die Idee, die Rolle aufzugeben, die bei der oberen Tafel ohne Schwierigkeit zu spielen gewesen wäre, und anstatt Franz Szápáry zu widerlegen, täglich mit Deák, Pázmándy, Klauzál, Somsich und Zarka disputiren zu müssen.“ Ez alatt számfeletti tanácsosnak nevezték ki a helytartótanácsához, de hivatalát ekkor már csak tiszteletbeli állásnak tekintette, s nem sok időt fordított rá. Figyelmét a közeledő országgyűlés teendői foglalták el egészen. „Je näher der Landtag rückt — írja Jósikának április 24-én — um so unheimlicher wird es mir zu Muth. Mit bängem Vorgefühl gehe ich ihm entgegen. Ich sehe dass die Opposition thätig, muthig und durchgreifend auftritt.“ Május hóban Sárosba ment a követválasztásra, de Piller Lászlóval szemben megbukott, 320 szavazat ellenében neki 275 jutott s így alsóházi szereplésének terve ismét füstbe ment. Mind a mellett részt vett az 1839—40-iki országgyűlésen, mert mint regalista, megjelent a főrendek tábláján, hol hivatása szerint, nagyhatású működést fejtett ki.

Az országgyűlés többsége ellenzéki volt ugyan általánosságban tekintve, de a követi utasításoknak épen azon pontjai, amelyek a nemzet legfontosabb alkotmányos jogait érintették, nagyobb részben a kormánynak kedveztek ennek az utasítások készítésére gyakorolt erős pressiója következtében. Mindamellett nagy várakozással nézett eléje mindenki a kormány magatartásának s az országgyűlés eredményének. Az ellenzék Deák Ferencz vezéri zászlaja alá sorakozott s várakozó szerepet vett föl, de el volt készülve a leghatározottabb ellenszegülésre, ha a kormány a nemzet alkotmányos jogainak tiszteletbentartása iránt

határozott kötelezettséget nem vállal. A pártnak jelentékeny támaszára szolgált a gróf Batthyányi Lajos vezérlete alatt megalakult főrendi ellenzék, mely néhány jeles férfiút számlált tagjai sorában; így báró Eötvös Józsefet, ki ekkor először jelent meg az országgyűlésen, továbbá gróf Teleki Lászlót stb., de összes létszámuk elenyésző volt a kormánypárt erős tábora mellett, mely a főrendeknél jelentékeny túlsúlyra emelkedett.

Jeles tehetségeket számlált tagjai sorában a főrendi conservatív párt, mely az egész országgyűlés alatt csaknem döntő befolyást gyakorolt a főrendek határozataira. A pártban több kiváló észtehetség, nagy szónoki talentum, diplomatiái ügyesség és furfang s bizonyos külső tekintély is egyesült, mely tulajdonokkal magukban állva is figyelmet kelthetének vala, mennyivel inkább nagyobbodott befolyásuk azáltal, hogy nagy kormánypárti többség támogatta szavazatával javaslataikat s indítványait. A párt élén a fiatal Dessewffy Aurél állt vezérül s mellette báró Jósika Samu, báró Vay Miklós, gróf Apponyi György, gróf Majláth János, gróf Sztáray Albert többé-kevésbé jeles szónokok, vagy diplomata. Összekötő kapcsot képezett köztök és a kormány között a nagytudományú báró Mednyánszky Alajos, ki mindkét részről nagy bizalomnak örvendett, de általános népszerűsége annál csekélyebb volt.

Dessewffy Aurél mindjárt az országgyűlés kezdetén magára vonta a közfigyelmet a Ráday-ügyben tartott beszédével. Pest-megye második követének, gróf Ráday Gedeonnak, mint közkereset alatt álló egyénnek a kormány megtiltotta az országgyűlésen való részvételt, a min a rendek táblája annyira felzúdult, hogy az ügyet sérelemképen a királyi előadások tárgyalása előtt feliratban a trón elé kívánta terjeszteni s érte elégtételt követelt. A főrendek visszaütötték az alsóházi üzenetet s a két tábla közt heves surlódások támadtak. Június 20-án szólalt fel e kérdésben Dessewffy s nagy határozottsággal fejezte ki helyeslését a kormány eljárása felett. Az alsó házi ellenzék felfogását, a mely szerint az a királyi előadások tárgyalásának mellőzésével sérelmi feliratot kívánt felterjeszteni, elvi szempontból ellenezte, mivel az 1790-iki 13. t. cz. az országgyűlés tanácskozásait a királyi előadások tárgyalásával rendelte megkezdeni. A mi Rádaynak a követségtől való eltiltását illeti, a követi verificatio hiányában a kormánynak vindicálta az igazolás jogát, s midőn Ráday követsége ellen tiltakozott, szerinte törvényszerűen járt el

a kormány, mert Ráday fenyítő bünper alatt állt, s ily helyzet bármely közhivatal viselésével ellenkezik. Beszédében — ámbár határozottan a kormánynak kedvezett — egyszersmind a haladásnak s a nemzet és a kormány közötti kibékülésnek szükségét is nyíltan hirdette s habozás nélkül kijelentette, hogy hiányzik nálunk a rend, s nehogy ismét szakadás álljon be a nemzet és kormány között, a Ráday-ügynek mint sérelemnek s ezzel a felirathoz is visszavonását sürgette, mi sok huza-vona után de végre mégis megtörtént.

Nagy volt Dessewffy erkölcsi győzelme s beszéde mind a kormánynak mind saját pártja tekintélyének jó szolgálatot tett. Atyja a legéberebb figyelemmel kísértvén szereplését, hosszú levelekben közölte vele tanácsait, figyelmeztetéseit. Apróra megbíráta egyes cikkeit, beszédeit s elmondta felőlök véleményét. Így a Ráday ügyben tartott beszédét is egy hosszú levélben elemezte végig, melyben ily tanácsot közölt vele: „Nem ama piczinyes grammatika s retorika fortélyait a szószóllásnak, hanem mint te igen okosan és bölcsen kezded gyakorlani a hathatósan az emberi lélek és szív és nemzeti geniuszok természetén alapúlt rúgóknak ismerésére kell napról-napra inkább fordítani figyelmedet, melyek segedelmével a legromlottabb vagy eszű vagy szívű emberekre is beszédeid által mind jobban meg jobban hathatsz.“ A figyelem, melyet ez első szónoklatával keltett maga iránt, állandó érdeklődéssé fokozódott, mely végig kísérte egész parlamenti működésén. A sajtószabadság kérdésében is tartózkodó állást foglalt el Dessewffy, mely inkább kedvezett a kormánynak, mint a censura eltörlését sürgető ellenzéknek. Beszéde, melyet az országgyűlési hírlap tárgyában tartott, aggodalmasnak mondta épen az időszaki sajtó felszabadítását, holott egyéb irodalmi művek még mindig alá voltak vetve az előleges könyvvizsgálatnak. Ha valaha bármely kérdésben tanúsított magatartásánál fogva alkalmazható volt rá a „fontolva haladó“ elnevezés, ez a sajtó felől vallott elveiben leginkább volt rá találó.

Mind országgyűlési beszédében, mind A sajtószabadságról írt cikkében határozottan fejezte ki aggodalmait a praeventiv censura eltörlése felett. Pedig nagy barátja volt a nyilvánosságnak s hirdette a haladás szükségét. De féltette a kormányt a sajtó támadásaitól, miket a repressiv rendszabályok jóvá nem tehettek volna, mert meggyőződése szerint sajtóvétség miatt ki nem mondják a bűnöst, s ha egy-egy elmarasztaló ítélet

hozatnék is, azt vélte, ez ismét a kormánynak ártana. Bármennyire rokonszenvezett is szíve a sajtószabadság eszméjével, esze ellene mondott az eszme gyakorlati alkalmazásának; — mert — úgymond — „az államférfiúnak mindent összes vonatkozásaiban kell figyelembe venni, nem szabad magát a látszat után tévútra vezetetni.“

Míg az országgyűlési hírlap kérdésében ellenkezésbe jutott a rendek táblájával, a főrendi napló megindítását maga is sürgette, noha e kérdés a főrendeknél nem talált általános helyeslésre, sőt különösen a nádor igen erősen ellenezte. Ő azonban erős argumentumokkal kelt ellenére, s mintha a véletlen is kedvezni látszott volna szereplésének, minden, a minek eddig megvitatásában részt vett, az ő felfogása szerint nyert megoldást. A Karoknak és Rendeknek a szólásszabadság tárgyában írt izeneteihez kétszer is hozzászólt, és ámbár mindkét alkalommal a kormány álláspontját védelmezte, magán úton mindent elkövetett, hogy a szólásszabadság miatt börtönt szenvedők szabadságukat visszanyerjék. Rövidebb-hosszabb felszólalásokkal részt vett az országgyűlés egyéb tárgyalásaiban is, beszélt a budapesti állandó híd, az örökválság, az újonczok ügyében, pártolólá, de némi meggyőztetést követelve szólt a zsidók emancipációjáról, a honosítások tárgyában, csak néhány polemikus megjegyzésre szorítkozott, de nyíltan védelmébe vette a duna-balparti vasutat s ellenezte a jobb-parti tervet, mely ellen behatóbb indokolással is síkra szállt.

Országgyűlési szereplésének egyik legkiemelkedőbb mozzanata a vallási kérdések vitatásában nyilvánult. Már a régibb országgyűléseken hosszú és szenvedélyes vita folyt a vegyes házasságok kérdésében, mely áthúzódott a mostanira is, sőt befejezést még ezen sem nyert. Az 1791-iki 26. t.-cz. kimondta ugyanis a szabad vallás gyakorlatát, de elrendelte a hat heti oktatást azoknál, kik a kath. vallásról a protestáns vallásra akartak áttérni, mivel azonban a kath. papság az oktatást arra használta fel, hogy az áttérni akarókat szándékukról lebeszélje s ha ez nem sikerült különféle ürügyek alatt halogatta a hat heti oktatás befejezését s így akadályozta az áttérést; — az ily esetek panaszokra szolgáltatottak okot. Ehhez járult, hogy a helytartó tanács rendeletileg felhatalmazta a kath. papságot reversalist követelhetni, ha protestáns férfi kath. nőt akart feleségül venni, mely reversalisban a férj kötelezte magát, hogy születendő gyermekeit a kath. vallásban fogja nevelni. E visszas és törvényellenes

állapot megszüntetésére már az 1832—36-iki országgyűlésen felszólalt Biharmegye követe, Beöthy Ödön, s bizottság kiküldését sürgette új törvényjavaslat készítésére. A törvényjavaslat el is készült, mely eltörölte a reversalisokat és a hat heti oktatást, de törvény erőre nem emelkedvén, megmaradtak a régi állapotok.

A panaszok ismét megújultak. A papság óvást tett a vármegyei hatóságoknál, hogy sokan az adott reversalisban elvállalt kötelezettségeknek nem felelnek meg, mert gyermekeiket tetszés szerint választott vallásban nevelik. A vármegye a papság tiltakozásait és óvásait semmibe sem vette, sőt nyíltan kijelentette, hogy a reversalisok nem kötelező erejűek, mert a törvény szabad vallásgyakorlatot biztosít. A püspökök erre a helytartó tanácsot zaklatták megfelelő intézkedések végett, de ez semmit sem tehetett a vármegyék ellen, és így tovább folyt a viszásság. Lajcsák nagyváradai püspök ekkor körrendeletet intézett megyéje papságához, s meghagyta nekik, hogy a vegyes házasságoktól tagadják meg az egyházi áldást. Példáját követte Szcitovszky János rozsnyói püspök is. A fölháborodás e főpapi körrendeletek miatt általános lett az egész országban. Nemcsak a protestánsok botrányoztak meg rajtok, hanem a katolikusok között is nagy ellenzést szültek. A kormány azonban 1839. április 30-án kelt fejedelmi leirattal a főpapi körrendeleteket hatályon kívül helyezte, ez által iparkodván a fölzúduló közvéleményt lecsendesíteni.

A béke és nyugalom azonban nem állt helyre. Az 1839—40-iki országgyűlés is hosszasan foglalkozott a vallási kérdésekkel. 1839. december 30-án szólalt fel Dessewffy először a reversalisok ügyében, s a kérdést, felülemelkedve a felekezeti ség szempontján, államférfiúi felfogással tárgyalta. Rosszalta a vallási kérdések miatt kifejtett surlódásokat, melyekbe még az országgyűlés is bele sodortatott, holott, nézete szerint a törvényhozásnak közbenjáróul kell fellépnie a felekezetek között, a reversalisok megszüntetését sürgette, mert ezek képezték a surlódások okát. Felfogásával a protestánsok és az elfogulatlan katolikusok mind egyetértettek, de a papság ragaszkodott előbbi álláspontjához s vitatta a reversalisok kötelező erejét és érvényességét. De minden erőlködésük hasztalan volt, mert Dessewffy felfogása győzelemre jutott. A vegyes házasságból származó gyermekek vallása felől hasonlóképpen egészen liberálisan gondolkozott, katolikus létére sem vonakodott nyíltan pártolni azon indítványt, hogy a protestáns vallású atya vegyes házasságból született minden gyermekét protestánsnak nevelhesse,

a kérdés megoldására itt sem felekezeti, hanem magasabb felfogásból indulván ki, azon elvre alapította okoskodását, hogy a törvényhozónak ok nélkül nem kell ugyan változtatni a törvényesen fennálló intézményeken, de viszont vonakodnia sem szabad oly változtatásoktól, melyeket az idő és körülmények kívánnak.

Hogy vallás dolgában nem volt indifferens, mutatja 1840. január 3-ki beszéde a transitus felől, melyben a vallástalanság előmozdítása ellen tiltakozó állást foglalt el, a vallási indifferenzizmusról pedig ekként nyilatkozott: „Sokkal több sympathiát érztem én mindig azokkal, kik azt, a mi vallásukban nagy és szép vagy, felfogva, keblökben megérlelik, s tetteikben gyümölcsöztetik, mint ama más nemével az embereknek, mely akár metaphysikai, akár más speculatiók következtében a vallások közti különbségeken török fejöket, hogy egyikből a másikra átmelessenek.”

Általános helyeslésre talált — az egyház férfait kivéve — Dessewffy felfogása a nagyváradi és rozsnyói főpapi körlevelek felől. E tárgyban tartott beszédeit igazi szabadelvű szellem hatja át. Sikert is velök az egyetértést létrehozni a törvényhozás két táblája között, úgy hogy közös megállapodással törvényjavaslatot dolgoztak ki, melyben a szabad vallásgyakorlat újra biztosított, a reversalisok eltöröltettek, a vegyes házasságok pedig, ha egyházi áldás nélkül kötöttek is, de kath. pap jelenlétében, törvényeseknek ítéltettek. A clerus tiltakozott ugyan e határozatok s a törvényjavaslat ellen, fel is használta minden befolyását az udvarnál, hogy a szentesítést megakadályozza, mi sikerült is neki, azonban a vallási viták egyidőre mégis megszűntek.

A siker, melylyel Dessewffy Aurél ez országgyűlésen működött, teljesen kielégíthette ambícióját. Befolyása és tekintélye nemcsak pártjánál, hanem az egész törvényhozásban sőt a kormánynál is igen nagy volt, véleményét és tanácsát maguk a kormány vezetői is többször kikérték s vele ez idő óta állandóan bizalmas viszonyt tartottak fenn. Tehetségét és szónoki sikereit mindenki elismerte. Szónoklataival teljesen le tudta bilincselni hallgatóságát, pedig az úgynevezett külső hatást szándékosan kerülte mindig. Bámulatos rögtönző talentuma volt, ritkán készült el előre szólásra, legtöbbször a tárgyalások folyamán állította össze rövid, apró jegyzetekben beszéde tárgyát, melyet a beszéd hevében szőtt kerek egészsze s mindamellett beszédei a legsikerültebb szónoklatok közé tartoztak. Szólásra mindig belső ösztön

indította, ezért beszédeiből rendszerint erős meggyőződés volt kiérezhető. A retorika szabályainak alkalmazásával nem sokat tördött, s mint többször rögtönző szónok, erre kevés alkalmat vehetett is, de azért beszédei mégis megfeleltek a retorika minden követelményeinek noha olvasva korántsem oly hatásosak, mint voltak általa előadva. Pedig — mint a művei német kiadása előtt álló életrajz mondja — „a természet nem látta el azon külső előnyökkel, melyek önmagukban biztosítják a szónok hatását a sokaságra. Alkata jelentéktelen volt, organuma is gyenge, mely kevés változatosságra volt képes. E hiányokat azonban bőven pótolta az előadás eleveisége, a nyelvnek mesteri használata, a kifejezések ereje, s mindenekelőtt a meggyőződés szilárdsága, melyet minden szava kifejezett.” A régiek axiomája, hogy a költő születik, a szónok lesz; rá nem egészen alkalmazható, ő — mint a költő, inkább született szónoknak

A hatás, melyet első nagyobb nyilvános szónoklatával keltett, később sem fokozódott valami különös nagy mértékben; mindjárt először feltűnt nem közönséges dialectikája, éles bonczoló tehetsége, erős logikája, a tárgyán és önmagán uralkodni tudás ereje, mely minden szertelenségtől visszatartotta és megóvta. Elvei különben népszerűlenek voltak, magatartása iránt bizalmatlankodtak, mert mindig a kormány táborához tartozott, szavaival tehát kevésbé tudott lelkesíteni, de az ellenérvek kiforgatásában s ellenfeleinek lefegyverzésében tanúsított ereje szónoki pályáján mindvégig imponált. Beszédei a rögtönzés daczára is folyékony menetűek voltak s kerek szabatos szerkezetükkel váltak ki, fejtegetés és czáfolás felváltva következtek egymásra bennök, a nélkül azonban, hogy fejtegetéseiben pedáns szőrszálhasogatásokra, vagy czáfolataiban személyi támadásokra akadhatnánk. Álláspontját rendszerint röviden jelezte, melyet legott néhány rövid, de alapos argumentummal támogatott, csak ezután iparkodott ellenfele állításait gyengíteni, vagy helytelenségüket kimutatni, a zárszóban röviden ismételte felfogását s indítvány elfogadását ajánlotta, vagy az előterjesztett indítvány visszautasítását javasolta.

Széleskörű olvasottsága gazdag ismeretanyaggal termékenyítette meg elméjét, melyből bőven szedhette álláspontja motivumait. Ismerte nemzetünk multjának s a hazai jognak történetét, a melyekből gyakran meríté érveit, emellett nagy tájékozottsága volt a külföldi államok jog s alkotmánytörténetében. Mondhatni

kortársai között egyike volt a legképzettebb államférfiaknak, kit az első rangú tehetségekkel lehetett összemérni. Helyét a főrendi házban fényesen megállta Széchenyi, Jósika Samu, Eötvös, Batthyányi Lajos mellett, kik valamennyien jelentékeny szónoki sikereket arattak.

Valami különös lelkesültség ép oly kevéssé ömlött el beszédein, mint elfogultság, rokon- vagy ellenszenv. Tárgyilagosságát mindig megtartotta, egy volt, a mi iránt előszeretettel látszott tanusítani: a politikai momentum. Mindent politikai szempontból szeretett felfogni és tárgyalni, ez tette kiváló mértékben diplomatává. Beszédeit sem történeti tények, sem a törvény szakaszainak gyakori idézéseivel nem nehezítette. Noha — mint Wirkner megjegyezte fölöle —: „a világ minden népének története rendkívüli emlékező tehetségénél fogva nyitott könyvként feküdt előtte.“ Bizonyításában megelégedett valamely analog történeti eseményre rámutatással, vagy az állítását támogató törvényre való hivatkozással, ezért hallgatóit sohasem fárasztotta ki. Különben hosszú beszédek egyáltalában nem tartott, ez vitaközü természetével is ellenkezett, inkább szeretett röviden nézeteket nyilvánítani s ezáltal másokat is véleménycserére provocálni, hogy így alkalma legyen ismét felszólalni. Gyakran megtörtént, hogy a tárgyalás alatt levő üggyhöz kétszer, háromszor is hozzászólt.

Ellenvetéseket szívesen tűrt, mert a discussio eleme volt. Indítványokat, javaslatokat a megyegyűléseken gyakran tett, az országgyűlésen, mivel a kezdeményezés rendszerint az alsóházból indult ki, többnyire az előterjesztések vitatásába merült el. Soha rábeszélésre nem törekedett, hanem az ellenvéleményűeket meggyőzni iparkodott, ezért képezte szónoklatainak nagy részét a bizonyító elem. Találékonyasága nem engedte zavarba jönni, a leg súlyosabb ellenvetésekre is rögtön tudott reflectálni, azonnal feltalálta magát s gyakran a legnagyobb ügyességgel tudta az ellene felsorolt adatokat ellenfele nyakába hárítani vissza. Megtörtént, hogy vitaközü heve néha elragadta, de a szenvedélyesség terére sohasem csapott át, higgadságát és komolyságát mindig megőrizte. Ne tartozott tulajdonai közé ellenfelének gyengeségeit kizsákmányolni, de saját érveinek súlyát szerette éreztetni, ambíciója nagyobb volt hiúságánál, azért nem arra törekedett, hogy mások tetszését megnyerje, saját öntudata sugallatában találta jutalmát. Ezzel teljesen megelégedett.

Parlamenti szónoklatainak ő maga nem sok elméleti jelentőséget tulajdonított, mert nem azt tartotta szem előtt, hogy

bennök retorikai mintákat nyújtson, sokkal inkább vette figyelembe jelentőségüket, a pozitív eredményt, a melyet velök elérni sikerült. E tekintetben a következő jellemzést adja rólok gróf Szécsen Antal: „Gyakorlati jelentőség Dessewffy Aurél 1839—40-iki országgyűlési működésében főleg abban nyilvánult, hogy bármily határozottan védte is az általa és vélemény-társai által elfogadott közjogi szempontokat, bármily fényes volt dialectikája, a szellemes indoklások, a találó czáfolatok, a történelmi és törvényes szempontok bármily gazdag készletét fejtette is ki fölszólalásaiban, azoknak valódi magva a nap harcrai és vitái kellékeinel nagyobb szabású, emelkedettebb szempontokat és fölfogásokat rejtett magában. A nap égető kérdéseiben nem szorítkozott az eldöntő szempontok egyike vagy másika diadala kizárólagos tekintetbe vételére, általános elméleti fölfogások hangsúlyozására; előtte mindig azon kérdés lebegett: mi fogja e diadalt követni; mi lesz annak befolyása és hatása az ország és kormány kölcsönös állására, a közjogi viszonyok tartósságára és fejlesztésére a politikai szabadság és az erős, vezérlő kormányzás igényeinek kellő egyensúlyozására?“

Soha sem feledkezett meg hirdetett tanainak alkalmazhatóságáról, a leggyorsabb beszéd hevében is tudta mérlegelni szavainak súlyát, óvakodott minden túlzástól, de azért kerülte a szintelenséget, határozott és őszinte iparkodott maradni mindig. Senki sem tudott a replikázásban annyi erőt, javaslatok és határozatok formulázásában oly gyorsaságot feltüntetni, mint ő, míg a többség valamely kérdés megoldása felett töprengett önmagában, ő már kész volt a határozat szövegezésével, melyet a legnagyobb könnyűséggel tudott elmondani vagy leírni. Sokszor már a tárgyalás előtt tudta és jóslgatta a vitaközü eredményét, „minden egyes kérdésben csaknem statisztikai pontossággal ismerte a pártok erejét, s a megoldás lehetőségét, mások még kételkedtek, ő már tisztában volt a határozattal, a hiányt kipótolta az ő tanácsa, az ingadozókat határozatra birta az ő készsége,“ — mondja róla az említett életrajz. Mint pártvezér és szónok így egyaránt megfelelt a személyéhez kötött várakozásoknak, kinek tetemes része volt abban, hogy az országgyűlés örömet keltő eredménnyel oszolhatott fel.

A kormány iparkodott Dessewffyt az országgyűlésen tett kiváló szolgálataiért megjutalmazni, egyszersmind tehetségének megfelelő munkakört juttatni. Metternich herczeg kinevezte tehát a büntető törvénykönyv kidolgozására alakított bizottság tagjává s a külföldi börtönrendszerek tanulmányozása végett nagyobb

tanulmány-útra küldte. Dessewffy örömmel fogadta e megbízást, régi vágyát látta teljesülésbe menni az utazásban, mely különféle okok miatt mind ez ideig halasztást szenvedett. Már 1834-ben készült külföldre, tervét közlé Jósikával is, azt írva neki, hogy első sorban szüleinek beleegyezésére van szüksége, azután Pozsonyba szándékozik menni, hogy a nádortól szabadságot kérjen s ha ezt megkapta Bécsben akar jelentkezni Lajos főherczegnél, Metternichnél és Majláth államtanácsosnál. Tudósítást is kért tőle afelől, hogy mely napon szokott a főherczeg kihallgatást tartani, vajjon jelentkezhetnék-e azonnal, ha mindjárt felmenne. Úgy látszik az utazásra teljesen kész volt már ekkor. Birta szülei beleegyezését, a nádortól megkapta a szabadságot, Reviczky is pártolta tervét, de nem juthatott útlevélhez. Egy év múlva is panaszkodott még Jósikának, hogy útlevelet még mindig nem kaphatott, kéri őt, hogy vesse közbe magát s eszközölje ki kiadását, ha pedig megtagadtatnék tőle az útlevél, tudassa vele azt, hogy ideje felől másképp rendelkezék.

Vágya csak most, 1840-ben, teljesülhetett, a midőn nem mint magán utazó, hanem hivatalos küldetésben ajánló levelekkel ellátva kelhetett útra. Készülődése közben kapta a nádor levelét, melyben értesítette, hogy beszélni kívánna vele az utazás czélja felől, Dessewffy tehát Alcsuthra rándult a nádorhoz, onnan Bécsbe Metternichhez s július 10-én „mint kurir“ megindult Angolországban. „Utaztatták — írja felőle Szalay László — hogy a külföld legnevezetesebb börtöneivel ismerkedjék meg, s ő, hogy megbízásában eljárjon, az európai fővárosok életszerkezetét tanulmányozta; utasításul adták, hogy a rabok körül vizsgálódjék, s ő, hogy utazásának eleget tegyen, a socialis viszonyokra volt tekintettel. A jeles főben nagyszerűbb dimensiokat nyer minden feladat. Különösen Anglia régi alkotmányos földét tette tanulmánya tárgyává.“ Összeköttetését barátaival fentartotta utazása alatt is, folyton levelezett velők, rövidebb-hosszabb tudósítást küldött nekik utazása élményeiről, tapasztalatairól. Távozása után 4 nappal már Mainzból írt Jósikának, jellemezve röviden a nagyobb városokat, melyeken átutazott. Regensburgot sötétnek találta, de dicsérte mintaszerű városháza épületét, Würzburgot a kiváló pompa és élvezetek városának nevezte, Frankfurtban meglepte az ó- és új-divatú dolgok keveréke. Július közepén ért Londonba. A világvárosban tett legelső tapasztalatairól nem valami elragadtatással írt. Nem bámult meg semmit különösen,

nem is érzé magát idegennek; egy dolog volt, a mi kissé meglepte, — a legnagyobb élénkségből uralkodó nyugalom. Megérkezése után néhány napra udvari bálra volt meghíva, itt két dolog tűnt fel neki: hogy a királyné nem hasonlít arczképeihez s hogy az angol nők közül alig három számbavehető szépséget lelt. Általában kifejezés nélkülieknek találta az angol nők arczát s legott észrevette a hamis fogakat. Később az angol társadalmi és politikai viszonyokat vette közelebről szemügyre. „Társadalom és politika — írta — itt bizonyos értelemben megfordított viszonyban vannak egymással szemben: az elsőben mindenki csak kölcsönösen megállapított, az utóbbiban valóságos értékével bír, a nép számító jelleméből folyt a mindennapi életre épen annyi módszert alkalmaznia, mint az állam életére; ez utóbbiban nagyszerű eredményekhez, az előbbiben csak unalmasmassághoz jutott. Ebből magyarázhatni ki azt a sajátosságot is, hogy itt a törvényekben szabadság, a szokásokban nyomasztó rabszolgaság uralkodnak; az életet annyira terhessé teszik önmaguk számára, a mennyire csak lehet, s meg nem foghatni: kinek a javára?!“ Nagy lelkesedéssel írt a nagy emberekről, kikben Anglia annyira bővelkedik. A lakosság alkotmányos érzülete felől említé, hogy itt a köztársasági kormányformától nincs mit tartani, mert az érzelmek aristocratikusok és monarchikusok. Különös elismeréssel emlékezett meg azon haladásról, melyet az ország a rendőrség, az egyházi és iskolai reform, a polgári és fenytő törvénykezés, a börtönügy, mindenekfelett pedig a municipiumok reformja és a szegények törvénye tekintetében tanúsított. Szőgyényi Marich Lászlóhoz írt levelében nagy elismeréssel szól az angol igazságszolgáltatásról és a parlamenti tanácskozások felől, Irország nagy hírű szónokát, O'Connellt, a nagy agitátort, egész rajongással írta le. Kevésbé lelkesült Thiers-ért, mint kitűnik Kölnben 1840. október 4-én írt leveléből, hol így nyilatkozik felőle: „Örülök Párizsban különösen a miatt az ördögös Thiers miatt is, a kit különben napról-napra inkább csak szemérmetlen charlatannak és fecsegőnek tartok, mint államférfiúnak.“ Annál inkább örült Heinevel való találkozásának.

Külföldi utazása tagadhatatlanul nagy jelentőségű volt államférfiúi látkörének terjedésére. A művelt országokban szerzett tapasztalatai, különösen az angoloknál, ezen az elmélet és gyakorlat terén egyaránt nagy nemzetnél tett specialis tanulmányai sokféle előnyös hatást gyakoroltak reá. Későbbi közpálya alatt

is gyakran emlékezett vissza az angol parlamenti tárgyalások menetére, a figyelemmel hallgatott nagyhirű szónokok meggyőző érveléseire. Olvasmányaiából ismerte már ugyan előbb Európa legkitűnőbb íróinak, tudósainak, államférfiainak munkáit és tevékenységét, de a személyes tapasztalatok, valamint a hírnévből ismert kitűnő férfiakkal való személyes érintkezés mély nyomokat hagytak lelkében, s nem csekély mértékben járultak ismereteinek bővítéséhez és az egyes dolgokban vallott meggyőződésének megszilárdulásához.

Utazása főcéljának, a börtönrendszerek tanulmányozásának volt pozitív célja, noha rendszeres dolgot nem irt is róla, apró jegyzetei bizonyítják, hogy a kérdéssel igen behatóan foglalkozott s tapasztalataira gyakran hivatkozott a büntetőtörvénykönyv kidolgozásával foglalkozó bizottság tanácskozásain. Különben is érdeklődött a bizottság munkálatai iránt. Midőn megtudta, hogy Berlinben is működik egy büntetőtörvénykönyvi bizottság, levélben kérdezősködött Jósikánál, nem lehetne-e a bizottság munkálatait a követség útján megszerezni? Egy későbbi levélben meg az ugyanakkor működő hollandiai bizottság munkálatait kérte. Az üléseken pontosan megjelent, a vitatkozásokban részt vett, s apró jegyzetekben tudatta mindig Jósikával a vita eredményét. Mint minden iránt, a mit magára vállalt kiváló érdeklődést tanúsított, akként a büntetőtörvénykönyvi bizottságban is egész erejével s minden kitelhető igyekezettel működött. Nem rajta múlt, hogy a bizottság munkálataiból akkor még törvény nem lehetett. Közreműködése az elismerésre kétségkívül méltó volt.

IV.

A hírlapok jelentősége a negyvenes évek kezdetén. Dessewffy mint a Világ szerkesztője, publicistai működésének jellemzése, halála.

Míg Dessewffy külföldön járt, azalatt itthon nagy változások történtek. A kormány, hogy a magyarok elégtelenségét megszüntesse, számos jelét adta engedékenységének. Ilyen volt a sajtórendszabályok enyhítése is. A hírlapok egyszerre szokatlan nagy elnézésben részesültek. Míg azelőtt folytonos volt a panasz a kormányra a szólásszabadság korlátozása miatt, most a hírlapok egyszerre nagyon is nagy szabadságot kezdtek élvezni. Különösen feltűnt ez a Kossuth Lajos szerkesztette Pesti Hírlapban,

mely az időszaki sajtóban eddig szokatlan hangon szólt a közönséghez. Egynéhány új vállalat is támadt, melyek szintén korlátlanabb szabadsággal nyilatkoztak a közügyek felől, a régi hírlapok is kezdtek felhagyni előbbi színtelenségükkel.

A Pesti Hírlap a szabadelvű ellenzék közlönye lett, a conservatív párt a Világ című hírlapot tekintette organumának. Kezdetben Vajda Péter szerkesztése alatt ez is szabadelvű közlöny volt, de nem lévén képes versenyezni a nagy népszerűséggel bíró Pesti Hírlap-pal, kiadója, Borsos, átváltoztatta a conservatív párt közlönyévé s szerkesztését Jablanczyra bízta, ki ellentétes álláspontot foglalt el Kossuthal s ennek szerkesztői működését folyton gáncsolta. Kossuth egy ideig fel sem vette a Világ támadásait, mindaddig míg hasábjain gróf Dessewffy Aurél fel nem lépett ellene, ekkor azonban hosszantartó és nagyszabású harc kezdett ki közöttük, melynek csak Dessewffy halála vetett véget. Egyideig nyugodt szemlélője volt Kossuth hírlapi izgatásainak, csak magán nyilatkozatokban kelt ki ellenök, később azonban a nyilvános küzdelemre is elszánta magát. Történt, hogy egy bankár megbukott, mely alkalommal báró Vay 11 ezer forintot veszített s erről a hírlapi agitációval kapcsolatban a következőleg nyilatkozott Jósikához írt egyik levelében: Diese grossartigen Catastrophen lassen einen tiefen Blick werfen in die Bodenlosigkeit der Hebeln durch die jetzt die Welt regiert wird. Banquiers und Journalisten, beides vollkommen irresponsable, nicht zu controllirende pouvoir und dennoch die grössten Mächte des Jahrhunderts. Agiotage und Agitation die Hauptbedingnisse ihrer Prosperität, folglich wohl in directem Widerspruch mit der Wohlfahrt des Staates.

Kossuth vezércikkeiben erősen kárhoztatta hátramaradottságunkat és szenvedélyesen izgatott a haladás eszméje mellett, minden haladást a vármegye által hitt eszközölhetőnek. Széchenyi is a haladást sürgette, sőt érdekében már nagyszabású tevékenységet fejtett ki, de haladásunkat az aristocratiától várta s elítélte Kossuth izgatásait. Dessewffy a lassú, fontolva haladás hívének vallotta magát s mindent a kormány támogatásától remélt. Az eszközökre nézve teljesen eltért Kossuthtól is Széchenyitől is. A vármegye hatáskörét megszorítandónak tartotta, nem pedig kibővitendőnek, úgy is sok akadályt gördítenek — meggyőződése szerint — a kormány útjába, az aristocratiában pedig nagyon keveset bízott, mert ezt nemzetiségéből majdnem teljesen kivet-

kezettnek ismerte. Dessewffy kormánypárti volt, de egy új kormánypárt létesítésére törekedett, mely ne idegenkedjék a szükséges reformok életbeléptetésétől. Ők hárman, Kossuth, Széchenyi és Dessewffy képezték a negyvenes évek kezdetén megindult messzeszemenő alkotmányos mozgalmak vezéreit. Mindegyiköknél megvolt a maga kormányzási alapeszméje, de ez eszmék egymással homlokegyenest ellenkeztek. Széchenyi nagyabecsült aristocratiájának Kossuth az eddig lenézett democratiát vetette ellenébe s hangosan dörögte fülébe az aristocratiának: „veletek és általatok ha lehet, nélkületek és ellenetek, ha kell, a kormányt pedig folyton gyanúsította és kárhoztatta. Dessewffynek meg egyedüli támasza a kormány volt, sem a democratiától sem az aristocratiától nem várt semmit, semmi vívmánynak sem örült, ha vele a kormány teljesen egyet nem értett. Ily eltérő felfogás mellett a vezérek egymás elleni harcra kikerülhetetlen volt.

Széchenyi kezdte meg az irodalmi harcot a Kelet népe című könyvével, s benne Kossuthot és izgató eljárását, melyben ő a forradalom előjeleit látta, szigorúan elítélte. Nyomatott könyv — talán a Hitel-t kivéve — oly nagy hatást még nem tett Magyarországon mint a Kelet népe. Egész irodalom támadt a mellette és ellene irt művekből. Igen kevesen voltak, a kik Széchenyi eljárását teljesen helyeselték, de abban a legtöbben egyetértettek, hogy Kossuth Pesti Hírlap-ját szintén hírlappal és nem könyvvel, kellett volna ellensúlyozni. Ezért szállt ki Dessewffy a jurnalistika síkjára s a Világ-ot átalakította a Pesti Hírlap ellenesévé. A nagyszabású harczhoz a Világ hasábjain szólott hozzá és 4 cikkben fejtegette, mindenütt nagy elfogulatlanságot és valódi politikai belátást tanusítva, a Kelet Népe és a Pesti Hírlap közt kifejlődött vitát. Nem mint politikai elvek és rendszerek kézi könyvét tekintette Széchenyi művét, hanem oly aktuális jelentőségű időszaki íratot látott benne, melynek célja nem terjedt tovább a kortársaira való hatásnál; — tehát ephemer jellegű. Mint politikai ellenfele Kossuthnak, ő sem helyeselte a Pesti Hírlap izgatásainak mértékét és modorát, de ez nem gátolta meg abban, hogy nyíltan ki ne fejezze Széchenyi epés felszólalásának jogosulatlanságát. Megemlékezett a létrejött védíratokról is, melyek épen oly kevésbé elégitették ki, mint maga a Kelet Népe. Hibáztatta a szűk alapról megindított vitát melyről „mint egy vékony deszkaszál éléről“ komoly s nagyszerű

harcot folytatni lehetetlen. Kossuth Lajost a becsületes agitatorok közé számítja s nem helyeselheti, hogy Széchenyi gúnynyal illetve, nemcsak magát személyét, hanem még szenvedéseit is, mintha „elakarná tagadni a szenvedéstől még azt is, hogy szenvedés volt.“ Nem értett ugyan egyet a Pesti Hírlap-pal, mert irányát ő is veszélyesnek tartotta, de a Széchenyi rajzolta kép színezetét nagyon is sötétnek és így a helyzetet kevésbé aggodalmasnak látta. Ellenmondást talált Kossuth egyénileg vallott politikai elvei és a Pesti Hírlap cikkeinek intentiója között. Oly következtetéseket vont le a hírlapcikknek sorai közt „láthatatlan betűkbe“ foglaltakból, a mik tényleg veszélyt rejtnek magukban, és ezt kárhoztatta a lapban. Cikksorozata végén igen érthetően fejtette ki a vitából merített hasznát s tüzetesen jellemezte a két nagy ellenfél politikai rendszerét, de azért Széchenyi fellépését nem habozott így jellemezni: „Die Eitelkeit hat über Vernunft triumphirt.“

Mindkettőnél központosításra irányuló törekvést látott. Széchenyinnél — mellőzve a centralis állami kormányzatot — anyagi jólétben nyilvánuló központra való törekvést, hol a mozgató szellemi középpont ő maga legyen, a mozgalmakat intéző eszközök íratái, a szervezés munkáját végző testület pedig a megmagyarosított aristocratia. Kossuthnál politikai hitvallása talpkövéül a vármegyét ismeri fel, melyet középponti hírlapja eszméinek végrehajtójául óhajt a nyilvánosság ellenőrködő hatalmával. Mindkét rendszerben egyoldalúságot lát, Széchenyiben a törvényhatóságok befolyásának mellőzését, Kossuthéban a főhatalom jogkörének figyelmen kívül hagyását. S nem csatlakozva egyik párthoz sem, rövid vázlatban előadja az általa contemplált kormányzási rendszernek irányát és feladatát, megjelölve egy-szersmind, micsoda taktikát óhajt közügyeinkben a nemzet részéről. Dessewffynek a közönséges felfogást meghaladó álláspontja emelkedett államférfiúi gondolkodásra mutatott, felszólalása pedig jurnalistikai szempontból is figyelemre méltó volt, mert benne a kor egyik legtekintélyesebb politikusának szelleme nyilvánult világos s értelmes nyelvezettel, ügyes és szabatos dialectikával.

Mint hírlapíró, Dessewffy Aurél, rövid működése daczára, a kor egyik legjelentékenyebb publicistájává lett. „Jurnalistikai működését a toll könnyűsége, a stylus melegsége és mesterkéletlen egyszerű és mégis erőteljes szépsége s a nyelv hatalma teszik

követésre méltóvá" — mondja róla Csengery. Már első cikkei egyikében, melyben a Világ 72. számában a törvényhozás és a megyei hatóság viszonyait fejtegeti, nagy elhatározottsággal és merészen védelmezi a többség nézetétől eltérő felfogását. Volt bátorsága nyíltan rosszalni néhány vármegyének azon határozatát, melylyel a szavazási jogot a honoratiorokra is kiterjesztette, mert ezt alkotmányba ütköző eljárásnak tekintette. Fenn akarta tartani a vármegyét ő is, de jogkörének olynemű tágitását, mely a törvényhozásába ütközik, határozottan kárhoztatta. Nem tett különbséget a népszerű s népszerűtlen eszmék védelmében, a mi meggyőződésével megegyezett, annak védelmére kelt; bármily erős tábor talált is szemben; viszont, ha meggyőződésével ellenkező eszmének iparkodtak ellenfelei propagandát csinálni, nem habozott fölére rosszalását nyíltan hirdetni. Tárgyilagosságát mindig megőrizte, noha olykor a személyi gúny hangját is használta. Védelmére kelt a hírlapi névtelenségnek, de a hol a nézeteltérés elvekre vonatkozott, sohasem vonakodott magát megnevezni, mindig kimondta nyíltan meggyőződését és nem félt az erkölcsi felelősség súlyától.

Atyja ugyan egyre intette, hogy ne nevezze meg magát hírlapi cikkeiben, s így kimélje meg magát a támadásoktól, mik érzékenysége miatt nagyon ártanak neki. Ő maga, ki oly szigorú irodalmi támadásoknak volt kitéve, elég keserű tapasztalatokra hivatkozhatott. Különben nemcsak e tapasztalatok s a gyermeke iránti rendkívüli gyengédség sugalta intelmeit, hanem az a majdnem elfogúltnak mondható becsülés is, melylyel Aurél működését dicsőítette. „Mi gyönyörű — írja Aurél halála után kelt egyik levelében — felséges hely Aurélunk egyik dolgozatában, hol magyarázza: minő értelemben royalista. Ez a hely arany betűket érdemel... Ha él, energiát önt, lehel a kormányba, helyre állítja, megállapítja a kormány s nemzet közti bizodalmat és kiszámíthatatlan hasznát és dicsőséget hajthat és eszközölhet a fejedelemre s házára.“

Ösztönt az írásra gyakran Kossuthtól vett, kinek ellensúlyozására törekedett, de ez eszmék fejtegetésében mindenkor egyéni felfogásának adott kifejezést, eredetiségét mindig megőrizte. Akármiről szólt, olvasóját, mint szónoklataiban is hallgatóját, mindig meggyőzni iparkodott s nem elégedett meg a rábeszéléssel; cikkei ezért többnyire inkább az értelemhez voltak intézve, mint a kedélyhez; nem annyira leleményes a feltalálásban, mint erős

eszméinek logikai csoportosításában. Találékonyyságra nézve egyáltalában nem vetekedhetett Kossuthal, de irányának meggyőző ereje akárhányszor felért Kossuth vezércikkeivel, világosság és szabatosság tekintetében pedig sokhelyütt felül is múlja Kossuthot. Dessewffy is bő nyelvismerettel rendelkezett, azért itt-ott idegenszerűség is érezhető iratain, midőn pl. ily kifejezéseket használ: szorítom magamat egy ellenvetésre, több collegáink stb. de nyelve magyarosság tekintetében megállhat a kor bármely publicistájának nyelve mellett. Iratai hatalmasan fejlődő prózáink sikerült termékei közé sorolhatók.

Az államférfiú magas felfogását tanúsítja a papi jószágokról szóló cikkében, mely az elkobzások iránti törekvéseket határozott szigorral, erélyesen visszautasítja. Amennyire egy rövid cikk keretében a status quo fentartását meggyőzőleg védeni lehet, azt e cikk fényesen teljesíti. Nem hangzatos ékesszólással, nem rabulisticával védi felfogása és álláspontja helyességét, hanem az igazság és jog érzetének öntudatosságával, a körültekintő államférfiú higgadságával, kit nem szenvedélyek vezetnek tetteiben, hanem eszélyesség és a körülmények gondos mérlegelése.

Tántoríthatlan hive volt a szigorú törvényességnek, melyet minden körülmény közt fenn akart tartani s csorbitása ellen még akkor is tiltakozott, ha magát az eszmét helyeselte is, melyért a törvényes forma mellőztetett. Midőn Pestmegye a büntető eljárásban a védelem nyilvánosságát behozta, így nyilatkozott: „Az eseményt, sok hőkeblű hazafi örömmel fogja talán üdvözölni, mert valószínű egy eszmének, melyet több szabad ország polgári institutiója gyémántjának tekint; mert számtalan forró reménynek s buzgó óhajításoknak megfelel. És mi magunk is, ha egyszer majd a törvényhozás útján fogjuk ez eredményeket megnyerni, akkor azokat szívesen üdvözlendjük, meggyőződve, hogy e kincseket a haza atyjai csak kellő meggondolás után és részletesen szabályozva fogják benyújtani a hazának; de a dolog jelen állásában komoly aggodalmak által van elfojtva keblünkben minden öröm, mert a történet lépésben új s életbe vágó megrontását látjuk azon elválasztó vonalnak, melyet feljebb (a megye és törvényhozás jogkörének határai) megemlítünk.“

A vármegye ellen pártfeleivel együtt többször éles támadást intézett, kivált ha a vármegyei intézkedések az állami közigazgatás útjait bevágták. E kérdés kiválóan fontos volt a conservatív párt előtt, még a nemzetgazdasági legfontosabb kérdéseknek is eléje

tették az állami administratio reformját. Ebben a kérdésben voltak valóban haladópartiak a *pečovicsok*, — mert így nevezték a Dessewffy Aurél köré csoportosult conservatíveket, — minden másban a status quo fentartásának szükségét hirdették. Elleneztek minden gyökeres reformot, minden erőszakos változtatást; jelszavuk: — mondja Pulszky — a rend és törvényesség volt. A közvélemény követelő hangját teljesen ignorálták, különösen Dessewffy Aurél, ki többször kigúnyolta Kossuthnak a közvéleményre való hivatkozását.

Dessewffy volt pártjának szónoka és hirlapírója, mint Szalay írta róla: a „conservatíveknek ő az volt, mi Fülöp fia a macedoniaknak; utána a Ptolemaeusok jöttek.“ Mint szónok beszédeiben ékesszavú és tartalmas, mint hirlapíró jeles stilista volt. Szónoklataiban több a positiv tartalom, mint hirlapczikkeiben, hol gyakran a negatio terén mozgott. Gondolatait azonban mindig könnyen ki tudta fejezni akár élő szóval, akár tollal. A mily kitűnőek voltak rögtönzött beszédei, oly könnyen folytak hírlapi cikkei, a legnagyobb ritkaságok közé tartozott, hogy kifejezéseit javítgatta. Sem beszédeiben, sem irataiban nem halmozta össze a nyelv keresett szépségeit. Összes vezérczikkeiben alig találhatni egy-két virágos kifejezést, nyelve közelebb áll az egyszerűhöz, mint a keresett czifrasághoz, de ez egyszerűségben van bizonyos erő, mely a hallgatót és olvasót egyaránt lebilincselte. Gondolmenetének gyorsasága épen úgy visszatükröződik beszédein, mint cikkein, ebből magyarázható erős hajlama a vitatkozáshoz. Társalgás közben is szeretett disputálni s örömet száfolgatta mások nézetét és felfogását, de míg beszéd közben maga is többször adott anyagot czáfolgatásra, mint hirlapíró, leginkább czáfoló irányban működött.

Értelmi ereje egész nagyságában tünt fel czáfolás közben, szerette az eszméket és elveket analysálni, eleme volt az analysis, de képzelő ereje aránylag csekély volt, mint lelkesedése sem ismert kitartást; hideg bonczoló elme volt, ki mindenben a tartalmi igazságot kereste, a szép formának, a tetszetős külsőnek nála kevés becsé volt. Rokon- vagy ellenszenv nem befolyásolták ítéletét, mert mindent meggyőződése szemüvegén keresztül tekintett s mindennek csak annyi becsét tulajdonított, a mennyi tartalmánál fogva megillette.

Mig Kossuth journalistikai működésével elragadta közönségét, addig Dessewffy aránylag csekély hatást tett. Kossuth radicalis

elveit magasztalták, Dessewffy conservatív felfogását kárhoztatták. Kossuth mindenkor lelkesíteni iparkodott, Dessewffy felvilágosítani; az előbbi folyton izgatta a közönséget, az utóbbi mindig mérsékletre intette. Kossuth meg nem jelölt czélok felé is rohamosan sietett, Dessewffy kimért számíttással haladt, míg az előbbi leszállt közönségéhez, az utóbbi magához emelte azt fel. Amint elelveik eltértek egymástól, úgy czéljaik is különbözőek voltak. Kossuth a democraticus parlamentarismus alapjait rakta le, Dessewffy liberális absolutismust tervezett burocratiával, előtte a parlamentaris kormányforma utopiának tünt fel. Dessewffy, daczára conservatív politikai álláspontjának, magát szabadelvűnek tartotta s mivel a parlamentarismus diadalában nem hitt, a vármegyei intézményt megtartandónak ítélte. A haladást sem ellenezte, de mindent a törvényhozás útján kívánt létrehozni és nem a kormány ellenzése daczára, hanem megegyezésével. Ezért ostorozta a vármegyéket, midőn a törvényhozás működésébe vágta és folyton ellenkeztek a kormányval. Bennök tehát akadályt látott saját kormányzási elveinek érvényesítésére is. Mert nyíltan bevallott czélja volt — mit különben is mindenki sejtett — eljutni a cancellárságra s így eddig hirdetett kormányzási elveit gyakorlati alkalmazásba venni.

Magán levelei mély bepillantást engednek messzemenő terveibe s rejtetteb gondolkozása módjába s meggyőzően tanuskodnak uralkodni szerető hajlamáról.

A sajtó ügyét nagyon fontosnak tekinté szabad országban, különösen, ahol a működésre széles tere van s gondos felügyeletet igényel ott, ahol — mint nálunk — nagy a hajlam a reakcióra. Mint helytartósági tanácsos a sajtó osztályba kívánt működési tért. „Ein einfaches Mittel wäre — írja levelében Gyöngyösről 1841. okt. 28-án — mich dem Censor-Collegio zu aggregieren und Mednyánszky anweisen, mich speciel mit der periodischen Presse, unter seinem Aufsicht in der Art zu beauftragen, dass die Zeitungscensoren in Pest, Ofen und Pressburg in hoc genere durch meiner Vermittlung mit ihm und respective dem Collegio zu verhandeln hätten; auch demjenigen, was ich in Ihnen, in Zeitungsangelegenheiten, Namens des Collegio, vorschreiben würde, zu pariren hätten: 1. dies und 2. Keine neue Zeitung mehr — ausgenommen etwa eine deutsche durch Orosz, wenn der Hirnök eingehen sollte — sind die Grundzüge der Sache. Ich habe die Ueberzeugung, dass es gehen würde.“

Terveinek inkább gyakorlati keresztülvitelében bízott, mint elméleti fejtegetésében, melyre ideje sem volt. Ezért azt kívánta, hívják fel 4—5 napra Bécsbe, hogy a „birodalom nagysága“ felől nézeteit szóval elmondhassa, „und man wird sich überzeugen — írja — dass ich kein Windbeutel bin.“ Eszméinek, elveinek alkalmazását senkire sem akarta bízni, nagyszabású tervek végrehajtását egyedül és kizárólag magának akarta fentartani. Midőn Császár Ferencz, lapjának egyik főmunkatársa Bécsbe ment, vele magával oly izenetet küldött, hogy semmiféle megbízást ne adjanak neki anélkül, hogy előbb őt meg ne kérdezzék.

És Dessewffy új s gyakran merész terveihez való ragaszkodásában, a terveinek keresztülviteléhez szükséges önbizalmában volt valami imponáló erő; senki sem látott bennök egyéni fontoskodást, vagy kicsinyes ambíciót, hanem még ellenfelei is kiváló tehetségjeleit látták működésében és nagy jövőt jósoltak genialis képességeinek, munkabíró fáradhatlan erejének.

Sem Dessewffy, sem politikai pártfelei nem igen bocsátkoztak közjogi kérdések fejtegetésébe, míg Kossuth egész hírlapírói működése túlnyomóan közjogi fejtegetésekből állott. Dessewffy sem a kormányzati rendszerben, sem Magyarországnak az örökös tartományokhoz való viszonyában gyökeres változtatást nem tervezett, ragaszkodott a monarchikus államformához, melynek biztosítékát az egységes és szilárd központi vezetésben találta, mely az ő főnöksége alatt kétségtelenül abszolút irányt vett volna fel. Ezért volt bizalmas összeköttetésben a kormánnyal s tett neki jó szolgálatokat mint szónok és hírlapíró. Ez okozta népszerűtlenségét is honfitársainál, kikben a kormány nem tudott bizalmat kelteni a reformok pártolása daczára sem. Kossuth önkormányzati teoriáját megtapsolta a nemzet, Dessewffynek abszolutismusra hajló elveit gúnynyal fogadta. Népszerűtlensége még inkább növekedett, midőn az ellenzéki párt megosztására célozva Kossuthot és a Pesti Hirlapot folytonos támadásokkal illette. A harcz kíméletlen vádaskodással és gyanúsítással folyt mindkét részről, de a harczolók személyét illetőleg lovagias módon, és valljuk meg nem minden haszon nélkül a harczoló felekre nézve, mert az eszmék tisztázódtak, mi a közvéleményre nézve is nyereség volt.

A Pesti Hirlap a kifejlődött tollcsaták következtében mérsékeltebb lőn izgatásaiban és általános fejtegetések helyett kezdett gyakrabban foglalkozni egyes kérdések részleteinek meg-

világításával. Folytatta ugyan a személyességgel telt polemiait továbbra is, még midőn kevésbé méltó ellenfelekkel kellett is küzdenie, de politikai részében tartalmasabb lett, a koreszmék taglalásában nem maradt csak a felszínen, mint korábban néha megtörtént, hanem a kérdések mélyébe hatott, lényegüket vizsgálta.

Dessewffynek egész nyilvános pályája alatt mindig az alkotmányos monarchia eszméje lebegett szeme előtt, minden mozgalomtól félt, mely nem ezen eszme megerősödésére irányult s a dynastia iránt táplált érzülete minden ellenzéki mozgalomban a foederalismus és anarchia uralmát láttatta vele, ezért volt oly kérlelhetlen üldözője minden reformmozgalomnak, ezért szegődött inkább Széchenyihez, mint Kossuthhoz. Ámbár sokban nem osztozott Széchenyivel, de a kormány iránt tanúsított magatartását helyeselte, míg Kossuth radicalis modorát gúnyolta és üldözte, politikai elveit tévtanoknak nevezte, rögtönzéseit pedig tőle telhetőleg mérsékelni iparkodott.

Fajszeretetére és hazafias érzületére sokat tartott, mely érzetek korán, még a szülői ház körében, megérlelődtek lelkében. Költői lelkű atyja hazafinak és magyarnak nevelte már első gyermeksege idején, és ő büszkén nevezte magát magyarnak, többre becsülte ezt, mint születése előjogait, noha grófi koronájára is tartott valamit, nem hiúságból mint Széchenyi, hanem mivel megkönnyítette a közélet terén való szerepelhetését. De bármily erős volt is hazafias öntudata, ritkán hivatkozott reá. Széchenyi is, Kossuth is gyakran emlegették hazafiságukat, Dessewffy nagy ritkán vett alkalmat reá. Nem szerette az ostentatiokat sem szóban, sem tettben; élt lelkében a vágy hazáját boldogítani, szerette, „imádva szerette,“ de ebben kötelességet látott, nem érdemet, s a kötelesség teljesítését nem tekinthette emlegetés tárgyának.

De a mily tartózkodó volt az érdemekre való hivatkozásban, — oly lepfezetlen őszinteséggel szólt elveinek és meggyőződésének magyarázatában. A mit más, ha egyébert nem, opportunitási szempontból elhallgatott volna, Dessewffy tartózkodás nélkül mondta el, nehogy ámitónak, kétszínűnek tünjék fel. Tudta, hogy bármit ajánljon a kormány vagy bárki hozzátartozói közül, az népszerűségre nem jut a közönségnél, mely minden iránt bizalmatlan volt, a mit a kormány kezdeményezett, ő nem habozott magát nyíltan a kormány emberének nevezni. „Én pedig —

így szól — egyenesen kimondom, hogy igenis kormányember vagyok. Vagyok pedig a kormány embere a szónak azon értelmében, hogy kárhoztatok minden működést, minden elvet, melyek törvényes és hathatós kormányzást lehetlenné tennék, mert meggyőződésem szerint hathatós és nem normális kormányra van szüksége a nemzeteknek, hogy boldoguljanak, statusemberekre és nem prókátorokra, hogy nagyok és erősek legyenek. De mindenek felett és előtt magyar vagyok, fia ezen szeretett hazának, minden egyébnél fontosabb előttem ezen ország boldogsága és érdekeinek nemzetiség s alkotmány alapján kifejlése.“

Hírlapirodalmi működése teljesen megfelelt azon nézetnek, melyet az időszaki sajtó rendeltetéséről vallott. E nézetet saját szavaival jellemezzük, nemcsak mert tartalmilag érdekesek a sorok, hanem alakilag is figyelmet érdemelnek, tömört, értelmes stílusát jellemzően tüntetik fel. A cikk, az időszaki sajtó hivatásáról szól, melyet következőleg ír le: „Az időszaki sajtótól mindúntalan új meg új terveket s javaslatokat igényelni oly gondolat, mely már magában is annak hivatása körüli fonák fogalmakon épül. Tekintsük Európa alkotmányos országainak bármelyikét, sehol sem fogjuk az időszaki sajtót, legkevésbé pedig a szoros értelemben újságokat a működés e mezején találni. Az újságok figyelemmel kísérik a kormány, a törvényhozó test, a törvényhatóságok, a köztisztviselők lépéseit, bírálják azokat politikai színök szellemében, felfogják minden egyes jelenetét a közéletnek, oda vetnek egy-egy új eszmét, mely megérlelve és kiörlődve, magva lehessen jövő jótékony intézkedéseknek, tért nyitnak néha-néha egyes írók tervezéseinek; de mint újságok s önmaguk nevében tervekkel s pozitív javaslatokkal csak igen gyéren foglalatostkodnak. Oka ennek az, hogy a pozitív javaslatok szerzőiktől, főképp törvényhozói szövevényes kérdésekben oly részletek s körülmények szoros ismeretét kívánják meg, melyekkel újságíró, bármi kedvező legyen is állása, magára csak ritkán bírhat; ilyenek még a kormányzati s törvényhozói körökben is csak közremunkáló nagyobb erőknek lehetvén eredményei. Figyelmeztetés, gondolatébresztés, eszmék tisztába hozása, fonák elvek czáfolata, ezek sokkal inkább feladásai a már csak lapjainak szűke miatt is némi fölszínességre kárhoztatott időszaki sajtónak, mint azon szakadatlan tervezés, melyben p. o. a Pesti Hírlap bővelkedik. És ha találkozónának is, kiknek vélekedésünk szerint hazánk mostani körülményiben, más mivelt nemzetek példájától

e részben eltérni s pozitívabb kört választani szükség volna, meg van még itt is az árnyoldal; és nagy kérdés, hogy évtizedes tapasztalás után mikép fog a közvélemény ezen hírlapi tervezések haszna felől ítélni. Tegyük fel pl., hogy gondolkozni nem mindig szerető megyéink a népszerűség szagában álló hírlapok terveit, úgy mint állanak, elfogadják, s azokat minden részleteikkel együtt kötelező utasítások gyanánt adják ki orsz. követeiknek: — ugyan sokat fogott-e akkor nyerni a józan megvitatás elve, s nem inkább az lesz-e igaz, hogy az eredmény a vitatást megelőzte, s az újsági tervezés a törvényhozási tanácskozásnak útját bevágta? Ily jeleneteknél örülhetnek, kik öneszméikbe szerelmesek s azoknak minden áron diadalt akarnak szerezni; de azok, kik a törvényhozási eredményekben a nemzet értelmi ereje összességének gyümölcseit szeretnék látni, s a sajtót főképp úgy méltányolják, mint ezen cél elérhetésének eszközét, nem fogják tagadni, hogy hazánkban ezen kivételes állapotnál fogva is kötelesek az időszaki sajtónak lelkiismeretes kezelői a tervezés dolgában igen óvakodva eljárni.“

Valóban, — mint az idézett sorok is bizonyítják — Dessewffy nemcsak ügyes stílista volt, hanem számító politikus is, ki minden tettét megfontolással és eszélyességgel intézte. Nem a pillanatnyi szükség, vagy a pillanat izgalmi befolyásolták életét, mindent tervszerű mérlegelés alapján határozott el.

Midőn külföldi utjáról visszaérkezett, Heckenast egy politikai német hírlap felől értekezett vele. Ő kíváncsi volt a vállalat létrejöttét — mind a németül író, mind a németül olvasó közönség érdekében, mely utóbbiak közé az értelmiség nagy részét sorolta, de első sorban kiemelte a gondos elővigyázat szükségét, melyet a szerkesztésben követni kell a külföld és az örökös tartományok szempontjából, azért a szerkesztést Oroszra szerette volna bízni, de kész volt a vállalatot ellenezni, ha a kiadó elégséges biztosítást nem tud vala adni a szerkesztő magatartása iránt. Ennyire körültekintő és számító volt vállalataiban.

Bár az elvek, melyekért küzdött kevesek pártolására találtak, contemplált kormányzati rendszerével pedig alig volt, ki egyetértett, személyét és nyilvános szereplésének modorát mindenki becsülte.

Dessewffy Aurélt kortársai méltán sorozták a legkitünőbb publicisták közé, Kossuth mellett neki volt legnagyobb érdeme a negyvenes évek kezdetén az igazi magyar időszaki sajtó s vele

kapcsolatban a magyar hirlapírói stílus megalkotásában. Mint író és szónok „inkább bíráló és védő állást vett mint indítványozót és támadót: súly az óraműben, mely nem gátolja azt forgásában, hanem mérsékli és szabályozza”; — mondja felőle találóan Toldy Ferencz.

Említettük, hogy egyéni meggyőződésére sokat tartott s hozzá makacsul ragaszkodott még akkor is, ha mások helyesléssel nem találkozott is. Készebb volt bármit feláldozni, mint helyesnek vallott meggyőződésén változtatni. Midőn 1836-ban gróf Wurmbrand és báró Wesselényi párbajában mint utóbbinak segéde vett részt gróf Bethlen Jánossal, s e miatt a nádor megpirongatta, készebb volt hivataláról lemondani, semhogy a nádor szemrehányásainak jogosultságát elismerje. Bármennyire a kormány hívének vallotta is magát, független érzésére és gondolkodására büszke volt mindig.

Nevének folyton növekvő fénye képezte folytonos munkásságban töltött rövid élete legszebb jutalmát, erre nem kevésbé büszke volt, mert ezt senkinek nem köszönhette. A mi befolyásra szert tett, azt tisztán a tehetsége iránt nyilvánuló tisztelet és elismerés szerezte meg neki, mert sem magas hivatalt nem viselt, sem nagy gazdagság szülte tekintély nem környezte, különben mindkettő iránt eléggé közönyös volt. Amint előléptetésért soha nem rajongott, akként az anyagi javakat sem becsülte sokra, inkább pazarolt mint fősvénykedett, hivatalos pályáján pedig mindig arra törekedett, hogy inkább ő adjon fényt hivatalának, mint ez neki. Szüleihez, testvéreihez meleg ragaszkodást tanusított, a mint ezek a legéberebb figyelemmel kísérték nyilvános élete minden mozzanatát, akként gondolt ő is mindig a legbensőbb gyermeki és testvéri szeretettel hozzátartozóira. Szerelmi kalandokban bővelkedő élete pajzán csapodárságra mutat, de erkölcsi vétek súlya nem terheli szerelmi összeköttetéseit, annál több komolyság és bensőség volt szülei és testvérei iránt érzett szeretetében. Utolsó levele is az egészségi állapota miatt aggódó anya levelére irt válasza volt, mely fiúi szeretetét s államférfiúi komolyságát igen jól jellemzi, mint végrendelete is, melyben maga hangsúlyozta, hogy hazája és szülei várakozásának megfelelni volt élete egyik főczélja.

A nemzete és az emberiség jóléteért való küzdelem, melyre hivatása utalta, valóban magasztosan teljesítette. A közélet munkaköréből szállt koporsójába. 1842 január 27-én erős lázt kapott,

s alig lett jobban, orvosa tiltakozása ellenére részt vett Pest vármegye gyűlésén, hol erős vitatkozásokba merült, melyek idegességét és lázát fokozták s betegágyba döntötték. Még így is, súlyos betegen, a közügyek forogtak fejében, szelleme utolsó perczig éber volt. Halála 1842. február 9-én következett be, mely mindenkre váratlanul s megdöbbentőleg hatott. Még ellenfelei is könnyezve álltak meg ravatalánál, s benne Magyarország egyik legtehetségesebb államférfiát gyászolták.